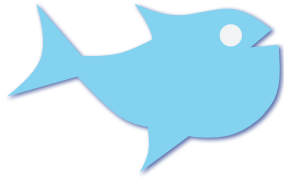

มารู้จักวิถี ปลา
แม่น้ำมูน ก่อนสูญสิ้น

Yuka Kiguch
Mekong Watch

มารู้จักวิถี ปลา
แม่น้ำมูน ก่อนสูญสิ้น

กันยายน 2563

ผู้เขียน ยูกะ คิกูชิ Yuka Kiguchi

ที่ปรึกษา ปัญญา คำลาภ (สมาคมชุมชนประมงน้ำจืดภาคอีสาน)

ข้อมูลสนาม วรรณภา วงษ์พินิจ

ภาพวาดหน้าปก กิโตะ โตเกียว Kito Tokiwa

จัดพิมพ์โดย Mekong Watch

1-12-11 Aoki Building, Taito, Taito-ku Tokyo, Japan

Tel: +81-3 3832 5034 Fax: +81-3 3832 5039

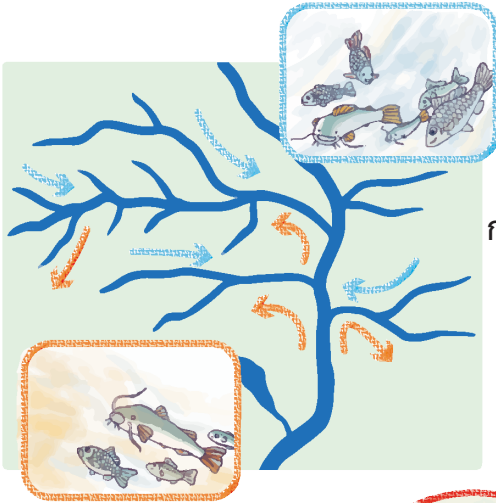
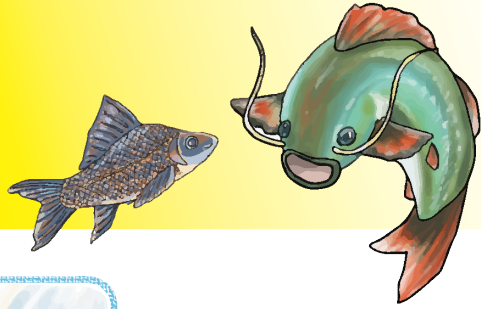
Website: <http://www.mekongwatch.org/index.html>

Email: info@mekongwatch.org

โรงพิมพ์ ห้างหุ้นส่วนจำกัด อภิชาติการพิมพ์

สนับสนุนโดย กองทุนเพื่อสภาพแวดล้อมของโลกของญี่ปุ่น / The Japan Trust for Global Environment

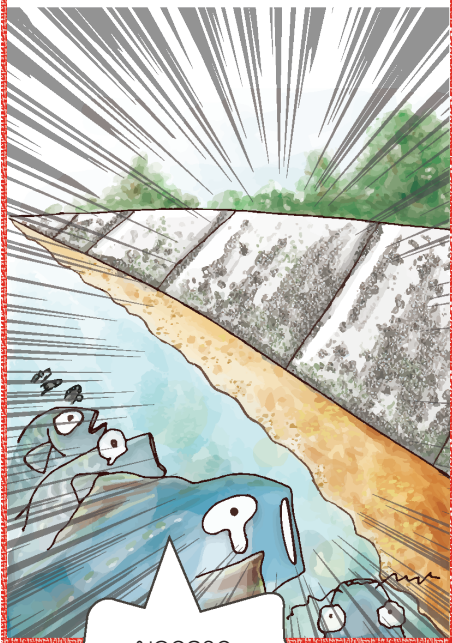
ลุ่มน้ำมูน และ ปลาแม่น้ำ

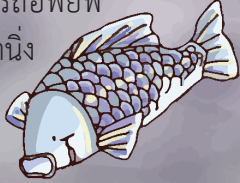
การอพยพปลาแม่น้ำโขงและแม่น้ำมูน
ปลาเริ่มขึ้นแม่น้ำมูลช่วงปลายฤดูแล้ง
ปลาลงแม่น้ำโขงช่วงต้นฤดูแล้ง

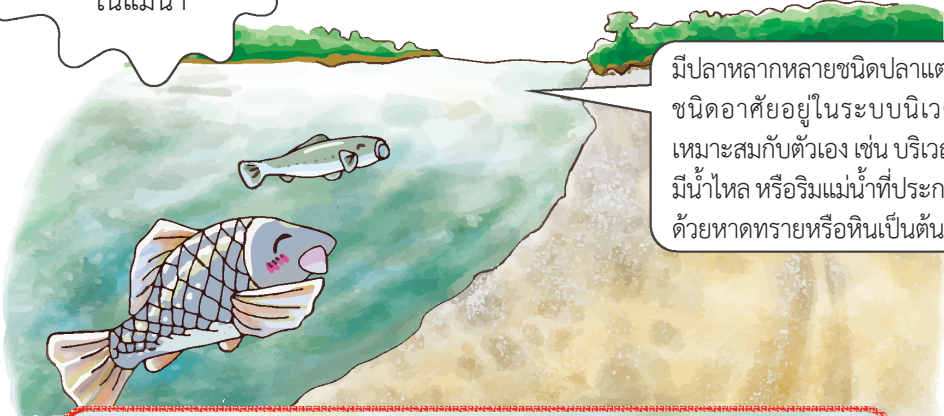
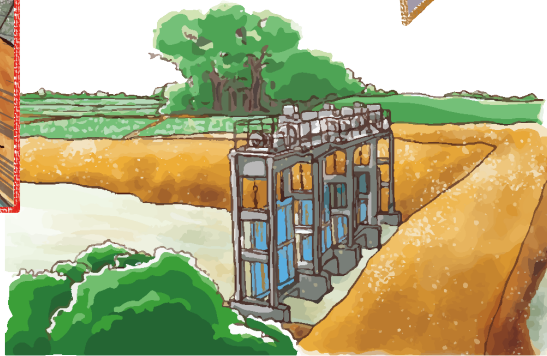
วงจรชีวิตปลา

เมื่อการไหลของแม่น้ำถูกปิดกั้น
ปลาก็ไม่สามารถอพยพ
ขีงลงได้ เมื่อน้ำนิ่ง
คุณภาพน้ำก็
จะแย่ลง

นอกจาก
นี้การทำลายตลิ่งริม
ฝั่งแม่น้ำอาจส่งผลเสีย
ต่อที่อยู่อาศัยของปลา
ในแม่น้ำ

มีปลาหลากหลายชนิดปลาแต่ละ
ชนิดอาศัยอยู่ในระบบนิเวศที่
เหมาะสมกับตัวเอง เช่น บริเวณที่
มีน้ำไหล หรือริมแม่น้ำที่ประกอบ
ด้วยหาดทรายหรือหินเป็นต้น

เราอยากให้คุณนึกถึง สิ่งที่เราสามารถช่วยกัน
ทำให้แม่น้ำมีระบบนิเวศที่เหมาะสมสำหรับปลา

คำนำ

“ผู้ใหญ่บ้านบอกว่า พรุ่งนี้หมู่บ้านของแกจะลงจับปลาในหนองน้ำแห่งหนึ่ง ซึ่งเป็นหนองสงวนสำหรับชาวบ้าน จึงมาบอกให้ไปจับปลาที่นั่น ลุงถามว่า ชาวบ้านไม่ว่าหรือผู้ใหญ่บ้านก็บอกว่า ชาวบ้านของแกยินดีให้ไปจับ เพราะเห็นใจที่พากันรอนแรมมาไกล ลุงเข้มพูดว่า ถ้าอย่างนั้นก็ขอบใจหลายๆ น้ำใจชาวบ้านทางนี้ดีแท้ๆ พวกเราจะไม่ลืมความดีนี้ตลอดไป”

จากเรื่อง ลูกอีสาน ตอน “ทำปลาร้า”

“ลูกอีสาน” เป็นนิยายคลาสสิกของคำพูน บุญทวี เขียนขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2525 ครอบคลุมที่พูดถึงในเรื่อง พากันไปหาปลาที่แม่น้ำชี เมื่อไปถึงหมู่บ้านแห่งหนึ่ง ชาวบ้านแห่งนั้นเกิดความเห็นอกเห็นใจครอบครัวที่เดินทางมาจากแดนไกล จึงได้ชักชวนให้ไปหาปลาด้วยกันที่หนองน้ำของหมู่บ้าน อักแพง แบ่งปันกันเป็นวัฒนธรรมอันดีงามของสังคมชุมชนคนอีสาน จากอดีตและภาพแบบนี้ก็ยังมีให้เห็นอยู่ ในยุคปัจจุบัน

สมัย ‘ลูกอีสาน’ ประชากรมีน้อย ธรรมชาติยังอุดมสมบูรณ์อยู่มาก การคมนาคมก็ยังเข้าไม่ถึงทุกพื้นที่ เหมือนทุกวันนี้ ผู้คนยังใช้ทรัพยากรธรรมชาติแบบแค่พอกินพอใช้ในการดำรงวิถีชีวิต ธรรมชาติจึงมีเวลาพักฟื้นตัว แต่สมัยนี้โลกเราเปลี่ยนไปเร็วมาก เกิดการบริโภคทรัพยากรอย่างเต็ม จึงทำให้ทรัพยากรธรรมชาติ เริ่มหมดไป ความหลากหลายทางชีวภาพของทรัพยากรลดลง เราไม่อาจปฏิเสธความสะดวกสบายในยุคสมัยนี้ได้ก็จริง แต่ในเวลาเดียวกัน มนุษย์เราก็กวักต้องคำนึงถึงความยั่งยืนของทรัพยากรธรรมชาติด้วยเช่นกัน เพื่อความอยู่รอดของมนุษย์เอง จากเหตุการณ์การแพร่ระบาดของโรคโควิด-19 ที่เกิดขึ้นพร้อมๆ กันทั่วโลกนั้น ส่วนหนึ่งนั้นมาจากโลกาภิวัตน์ จากนั้นไปเราควรต้องพิจารณาถึงความพอดีในการใช้ทรัพยากรและการทำลายทรัพยากรในทุกๆ เรื่อง และทุกๆ ด้าน นักวิทยาศาสตร์คาดการณ์ว่า ภาวะโลกร้อนจะทำให้โรคต่างๆ มีโอกาสระบาดได้มากขึ้นกว่าเดิม จากรายงานของสหประชาชาติ ปี พ.ศ. 2562 (Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services (IPBES) ครั้งที่ 7) ระบุว่า พืชและสัตว์ราว 1 ล้านสายพันธุ์กำลังอยู่ในภาวะเสี่ยงต่อการสูญพันธุ์ เนื่องจากการกระทำของมนุษย์ ในจำนวน 1 ล้านสายพันธุ์นั้น คิดเป็น 1 ใน 7 ของสิ่งมีชีวิตบนโลกใบนี้ โลกที่เราอาศัยอยู่กำลังป่วย เพราะการกระทำของมนุษย์เอง **ถ้าโลกป่วยกว่านี้ มนุษย์ก็ไม่มีอนาคตด้วยเช่นกัน** การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมจึงไม่ใช่เรื่องไกลตัวอีกต่อไป แต่มันได้กลายเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องของการดำรงวิถีชีวิตของเราทุกคน อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

เราทุกคนได้เห็นปรากฏการณ์ การเกิดวิกฤติครั้งใหญ่ แต่ไม่รู้ว่าจะต้องทำอะไรและแบบไหน ในการแก้ไขวิกฤตินั้น ซึ่งถ้าเราทุกคนลองเปลี่ยนมุมมอง ย้อนกลับไปวิเคราะห์ เราจะเห็นได้ว่า วิกฤติใหญ่ๆ เหล่านั้น มักเกิดขึ้นจากเรื่องเล็กๆ รอบตัวเรา ที่สั่งสมมาจากทุกๆ

มุมโลก จนกลายเป็นปัญหาระดับโลก ในหลายเรื่อง อันที่จริงแล้ว ในปัจจุบัน เรื่องบางเรื่อง เราสามารถจัดการได้ด้วยตัวเอง ดังนั้น เราควรมาช่วยกันทำให้วิกฤติใหญ่ที่เกิดขึ้น ในบางเรื่อง นั้นเล็กลง โดยเริ่มจากตัวเราเอง และชุมชนของเรา

คณะผู้เขียนขอแนะนำเสนอบางประเด็นต่อหมู่บ้านที่อาศัยอยู่ใกล้ลำน้ำในภาคอีสานของไทย หนังสือเล่มเล็กๆ นี้ไม่อาจจะพูดถึงเรื่องหรือประเด็นที่ใหญ่ได้ เราจึงขอเล่าเรื่องเล็กๆ ในชุมชน เพื่อไปสะท้อนเรื่องใหญ่ๆ แทน นั่นคือเรื่องปลาท้องถิ่น ที่ชาวบ้านชุมชนริมแม่น้ำ เป็นผู้ที่อยู่ใกล้ชิดกับธรรมชาติ ปลาเป็นอาหารหลักประจำวันของพวกเขา เดิมทีผู้คนใช้แม่น้ำ กุด และหนอง เป็นที่หาอยู่หากิน จึงรู้จักวิถีของปลา ชนิดพันธุ์ปลา และระบบนิเวศที่เอื้อต่อการดำรงชีวิตของปลาได้ดีกว่าคนทั่วไป แต่เมื่อทรัพยากรธรรมชาติเสื่อมสภาพลงไป และมีเทคโนโลยีใหม่ๆ เข้ามาแทนที่ ทำให้การเพาะเลี้ยงปลาง่ายขึ้น และมีราคาถูกลง ผู้คนจึงไม่ค่อยให้ความสนใจต่อระบบนิเวศทางน้ำตามธรรมชาติ เท่าที่ควร

ปัจจุบันสถานการณ์เปลี่ยนไป คนที่ทำงานในเมือง ต่างก็ทยอยตกงานเพราะโรคโควิด-19 ระบาด หลายคนต้องกลับบ้านเพราะไม่มีงานทำ นักวิทยาศาสตร์คาดการณ์ว่า จากนี้ไปปรากฏการณ์แบบนี้จะเกิดบ่อยครั้งขึ้น การทำมาหากินในยุคนี้ อาจจะต้องมีการปรับเปลี่ยนไปตามสถานการณ์ อย่างไรก็ตาม ถึงแม้วิถีชีวิตและความเป็นอยู่ของผู้คนในยุคปัจจุบัน จะแตกต่างจากยุคสมัย ‘ลูกอีสาน’ เมื่อครั้งอดีต แต่ถ้าชุมชนใดมีทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ ก็จะสามารถใช้หล่อเลี้ยงวิถีชีวิตของผู้คนในชุมชนได้ ชุมชนนั้นๆ ก็จะไม่ค่อยเดือดร้อน หรือเกิดผลกระทบมากนัก หรือเรียกได้ว่าชุมชนนั้น สามารถอยู่ได้ตามปกติ ภายใต้สถานการณ์ที่ไม่ปกติของสังคม

แล้วเราจะทำอย่างไรเพื่อให้ได้ทรัพยากรธรรมชาติที่หล่อเลี้ยงชีวิตผู้คนกลับคืนมา โดยใช้หลักวัฒนธรรมชุมชน มีการแบ่งปันระหว่างคนกับคน หรือระหว่างคนกับพืชและสัตว์ เช่น คนกับปลา จะเกิดการอยู่ร่วมกันได้อย่างไร เราจึงจะมีปลาธรรมชาติให้บริโภคได้ตลอดไป เราจึงอยากให้ทุกท่านที่ได้อ่านหนังสือเล่มนี้ ช่วยกันหาแนวทาง ระหว่าง “คนกับปลา” จะแบ่งปันพื้นที่และโอกาสให้กันและกันได้อย่างไร เพราะเราจะต้องไม่ลืมว่า **ถ้าไม่มีมนุษย์ ปลา ก็อยู่ได้ (สบาย) แต่ถ้าไม่มีปลา มนุษย์จะอยู่ลำบากมากขึ้น...!!!**

ถ้าเราสามารถอนุรักษ์ปลาท้องถิ่นได้ หมายความว่า เราสามารถอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพในพื้นที่นั้นๆ ได้ด้วย ในเวลาเดียวกัน เราทำงานในชุมชน แต่เราก็สามารถช่วยรักษาโลกได้ อีกหนึ่งนัยยะ คือ การอนุรักษ์ปลามีสองความหมาย ไม่ใช่แค่อนุรักษ์พันธุ์ปลา แต่นั่นคือการหาทางให้คนมีปลากินได้ตลอดไปด้วยเช่นกัน

หลายปีที่ผ่านมา เรา Mekong Watch กับ สมาคมชุมชนประมงจิตภาคอีสาน (ศรีสะเกษ) และชาวบ้านในพื้นที่ลุ่มน้ำ ได้ร่วมกันศึกษาและรวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับเรื่อง “ปลาในแม่น้ำมูลขยายพันธุ์ที่ไหนอย่างไร” (หนังสือเล่มนี้สะกดคำว่า มูล ตามภาษาท้องถิ่น) เพราะไม่ใช่การวิจัยทางวิทยาศาสตร์ แต่เป็นการบันทึกองค์ความรู้ของชาวบ้านที่อาศัยอยู่

บริเวณริมแม่น้ำมูน แม่น้ำชี และลำเซบาย จากการลงพื้นที่เพื่อรวบรวมความรู้ เราพบว่า คนในชุมชนรุ่นเก่า (ผู้สูงอายุ) ยังมีองค์ความรู้เรื่องนี้อยู่มาก แต่เนื่องจากสภาพสังคมที่เปลี่ยนไป โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงทางด้านกายภาพ มีการก่อสร้างโครงการขนาดใหญ่ในลำน้ำ และมีผลกระทบ จึงทำให้ชุมชนไม่สามารถ ส่งต่อองค์ความรู้เหล่านี้ไปยังคนรุ่นใหม่ได้ ในปัจจุบัน เด็กและเยาวชนในชุมชนไม่มีโอกาสได้กินปลาธรรมชาติ จึงทำให้พวกเขาไม่รู้จักชื่อ ปลาที่มีอยู่ในลำน้ำใกล้ชุมชน การได้พบเห็นสถานการณ์เช่นนี้ ทำให้เรามีความกังวลว่า ความรู้ที่มีคุณค่าเหล่านี้ อาจจะหายไปกับคนรุ่นเก่า (ผู้เฒ่าผู้แก่) และอีกประการหนึ่ง คือ เดิมทีมีงานวิจัยเกี่ยวกับการอพยพของปลาลุ่มแม่น้ำโขงจำนวนหนึ่ง แต่มีข้อมูลเกี่ยวกับการขยายพันธุ์ของปลาน้อยมาก เมื่อมีการพัฒนาซึ่งส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศ ทำให้ปลาธรรมชาติในแม่น้ำ วัง กุด ห้วย หนอง และบึง มีจำนวนลดลง แต่เราก็ไม่สามารถแก้ไข หรือบรรเทาผลกระทบที่เกิดขึ้นได้อย่างแท้จริง

ในหนังสือเล่มนี้ ผู้เขียนได้ข้อมูลมาจากชุมชนอีสานในประเทศไทย และนำข้อมูลบางส่วนของประเทศญี่ปุ่นมาเล่าสู่กันฟังด้วย ถึงแม้ว่าประเทศไทยจะอยู่ในเขตร้อน และญี่ปุ่นอยู่ในเขตหนาว แต่ก็อยู่ภายใต้อิทธิพลลมมรสุมเหมือนกัน ลักษณะการวางไข่ของปลาน้ำจืดบางชนิดก็เหมือนกัน และต่างก็ดูข้อมูลของแม่น้ำโขงประกอบด้วยเหมือนกัน เราจึงนำเรื่องราวเหล่านี้มาประกอบกันเป็นข้อมูล และเป็นคู่มือสำหรับวางแผนการอนุรักษ์ในระดับชุมชน หวังว่าจุดประสงค์ของผู้เขียนนี้ จะเกิดประโยชน์ไม่มากนักน้อย และสามารถเข้าถึงผู้อ่านชาวไทยด้วย

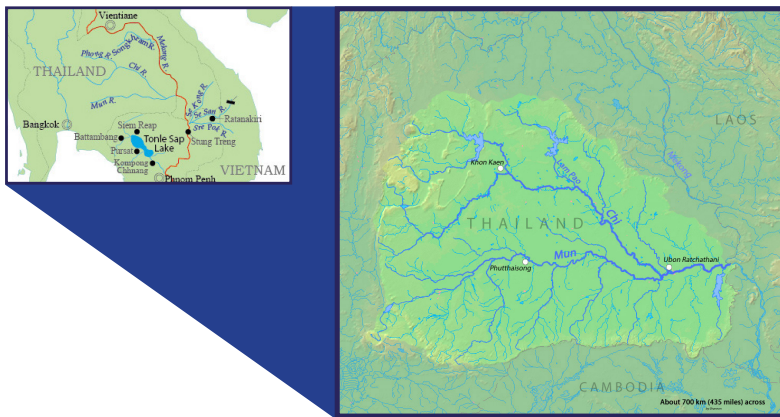
ยูกะ กิจุจิ, องค์กรแม่โขงวอทช์ (Mekong Watch)
ผู้เขียน

1. ความสัมพันธ์ของแม่น้ำโขงและแม่น้ำมูน

แม่น้ำมูน เป็นสายน้ำสำคัญในภาคอีสานของไทย มีต้นน้ำอยู่แถบเทือกเขาในเขตจังหวัดนครราชสีมา ทางด้านตะวันตกของภาค ไหลมาทางด้านตะวันออกผ่านจังหวัดบุรีรัมย์ สุรินทร์ ร้อยเอ็ด และศรีสะเกษ ก่อนจะไหลไปบรรจบกับแม่น้ำโขงที่จังหวัดอุบลราชธานี แม่น้ำมูนเป็นสายน้ำสายสำคัญ ที่เชื่อมร้อยลำน้ำสาขาหลายสาย ประกอบด้วย ลำตะคอง, ลำพระเพลิง, ลำแซะ, ลำเชียงไกร, ลำสะเทต, ลำจักราช, ลำนางรอง, ลำปลายมาศ, ลำชี, ลำเสียว, ห้วยทับทัน, ห้วยสำราญ, ห้วยชะยุ้ง, แม่น้ำชี, ลำเซบาย, ลำเซบก, ลำโดมใหญ่, ลำโดมน้อย เป็นต้น สายน้ำสาขาเหล่านี้ทำให้ลุ่มน้ำมูนเป็นพื้นที่นิเวศที่มีความสำคัญต่อคนในภาคอีสาน อีกทั้งยังมีพื้นที่กว้างขวางครอบคลุมพื้นที่ภาคอีสานของประเทศไทย ประมาณ 69,700 ตารางกิโลเมตร เพราะความสำคัญของพื้นที่และความสัมพันธ์กับผู้คน ทำให้ชื่อของแม่น้ำมูนปรากฏอยู่ในบทเพลง ภาพยนตร์ นวนิยาย และเป็นที่ยู่งักของผู้คนในภาคอีสาน

ลุ่มน้ำมูนเป็นแหล่งที่อยู่อาศัย ของปลาจำนวนมากหลากหลายชนิด จากความสัมพันธ์กับแม่น้ำโขง มีข้อมูลระบุว่า ความหลากหลายของชนิดพันธุ์ปลาอย่างน้อย 1,100 ชนิด ที่อาศัยอยู่ในลุ่มน้ำโขง

ที่มา: https://en.wikipedia.org/wiki/Mun_River#/media/File:Munrivermap.jpgOK

นอกจากนี้ยังมีข้อมูลยืนยันว่า มีปลามากถึง 270 สายพันธุ์ ที่อาศัยอยู่ในลุ่มน้ำมูน โดยที่ปลาหลากหลายสายพันธุ์เหล่านี้ ได้อพยพย้ายถิ่นฐาน จากแม่น้ำโขงเข้าไปยังลำน้ำสาขาสายต่าง ๆ ที่เชื่อมโยงกับแม่น้ำโขง ปลาอพยพเหล่านี้ จำนวนมากได้อพยพมาเข้ามาในลุ่มน้ำมูน ซึ่งเป็นภาพที่เกิดขึ้นในอดีต

ปัจจุบันด้านกายภาพ มีความเปลี่ยนแปลงอย่างเห็นได้ชัด อันเนื่องมาจากการก่อสร้าง หรือการพัฒนาโครงการขนาดใหญ่ ที่ส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศโดยรวม ทั้งในแม่น้ำโขงซึ่งเป็นแม่น้ำสายหลัก และลำน้ำสาขา สายน้ำมูน เป็นสายน้ำที่มีความหลากหลายของระบบนิเวศ และมีความสำคัญต่อชีวิตของผู้คนในลุ่มน้ำภาคอีสาน

2. แม่น้ำมูน

จาก ข้อมูลของหน่วยงานราชการระบุว่า กลุ่มน้ำมูน แบ่งตามสภาพภูมิประเทศ ออกเป็น 2 ส่วน คือ กลุ่มน้ำมูนตอนบน และกลุ่มน้ำมูนตอนล่าง แต่หากจะพิจารณาตามลักษณะนิเวศ การไหลของน้ำ และความหลากหลายทางชีวภาพ พืชพรรณ และสิ่งมีชีวิตในกลุ่มน้ำมูน และแบ่งตามภูมิปัญญาชาวบ้าน เราอาจจะแบ่งลักษณะนิเวศของกลุ่มน้ำได้ 3 ลักษณะ คือ

2.1 กลุ่มน้ำมูนตอนบน

คือบริเวณที่เป็นต้นน้ำมูน จากบริเวณเทือกเขาทางใต้ของจังหวัดนครราชสีมา แล้วไหลผ่านจังหวัดบุรีรัมย์ และบรรจบกับลำน้ำสาขาหลายสายจนกลายเป็นแม่น้ำที่กว้างใหญ่ขึ้น

2.2 กลุ่มน้ำมูนตอนกลาง

เป็นบริเวณที่ลำน้ำมูนไหลคดเคี้ยวผ่านที่ราบลุ่ม บริเวณรอยเชื่อมต่อ 3 จังหวัด ได้แก่ จังหวัดสุรินทร์ ร้อยเอ็ด และศรีสะเกษ ก่อให้เกิดเป็นวัง กุด หนอง และบึง ทั้งนี้ยังมีลำน้ำสาขากำหนดเล็กที่เปลี่ยนทิศอีกมากมาย เพราะฤดูกาลในพื้นที่ภาคอีสาน ประกอบไปด้วยฤดูหนาว ฤดูแล้ง และฤดูฝนอันเนื่องจากลมมรสุมเขตร้อน ซึ่งฝนจะตกหนักมากในช่วงเดือนพฤษภาคมถึงเดือนกันยายน ส่งผลให้บริเวณลุ่มน้ำมูนตอนกลางมีพื้นที่ราบลุ่มน้ำท่วมถึง สภาพน้ำหลากท่วมเป็นบริเวณกว้างในช่วงฤดูฝน เชื่อมโยงพื้นที่ห้วย หนอง บึง หรือกุด (oxbow lake) ต่าง ๆ จนเชื่อมต่อกับแม่น้ำมูนซึ่งเป็นแม่น้ำสายหลัก และเมื่อระดับน้ำสูงขึ้นจนหลากท่วมในฤดูฝน ส่งผลให้ป่าไม้ที่มีพืชพรรณนานาชนิด และพื้นที่ราบลุ่มกลายเป็นผืนน้ำ

ความคดโค้งของสายน้ำบริเวณที่ราบลุ่มน้ำมูนตอนกลาง

ชาวบ้านเรียกพื้นที่น้ำท่วมถึงแบบนี้สั้นๆ ว่า “ทาม” ส่วนนักวิชาการจะใช้คำว่า “ป่าทุ่งป่าทาม” แต่ในปัจจุบันหลังจากมีการใช้งานวิจัยชาวบ้านในการสื่อสารความรู้เรื่องพื้นที่ทาม กับสังคมมากขึ้น จึงได้มีคำที่ใช้และเข้าใจร่วมกันทั้งชาวบ้านและนักวิชาการ เรียกว่า “ป่าทาม” ในปัจจุบัน

ป่าทามพบเห็นหนาแน่นเป็นบริเวณกว้าง ที่บริเวณรอยเชื่อมต่อ 6 อำเภอ ใน 3 จังหวัด ได้แก่ อำเภอราชไสล และบึงบุรพ์ จังหวัดศรีสะเกษ, อำเภอรัตนบุรี และอำเภอท่าตูม จังหวัดสุรินทร์, อำเภอสุวรรณภูมิ และอำเภอพนทราญ จังหวัดร้อยเอ็ด ทั้งนี้พื้นที่ “ป่าทาม” ยังเป็นพื้นที่ที่ปลาหลากหลายชนิดได้ใช้เป็นแหล่งผสมพันธุ์ แหล่งวางไข่ และอนุบาลตัวอ่อนของลูกปลา

ลักษณะพื้นที่ (ภูมิस्थान)

กุด หรือ หลง คือ แนวทางเดินของลำน้ำเก่า เมื่อแม่น้ำเปลี่ยนทางเดินจะทิ้งให้ลำน้ำเก่ากลายเป็นแหล่งน้ำที่ตัดขาดจากลำน้ำใหม่ ซึ่งบางแห่งก็กลายเป็นสภาพเป็นหนอง บึง และมีลักษณะโค้งคดตามรูปพรรณสัณฐานของลำน้ำเดิม ในทางวิชาการเรียก “ทะเลสาบรูปแอกวาว” (Oxbow Lake) และกุดหรือ หลงมี 2 แบบ ได้แก่ กุดที่มีน้ำขังตลอดปี ในฤดูฝน ร่องน้ำจะเชื่อมต่อกับลำน้ำใหม่ และกุดที่น้ำแห้งต้นเขิน มีน้ำขังเฉพาะในฤดูฝน

วัง คือ บริเวณที่แม่น้ำกว้างและลึกกว่าบริเวณอื่น และยื่นเข้าไปในแผ่นดิน เช่น บริเวณที่แม่น้ำสองสายไหลบรรจบกัน

ฮอง (ร่องน้ำ) คือ ทางน้ำขนาดเล็กที่ไหลเซาะจากโนนทาม ลงสู่กุดหรือแม่น้ำ จึงเป็นลำน้ำสาขา หรือต้นน้ำของกุด หนอง และแม่น้ำ

หนอง คือ บริเวณที่ลุ่มต่ำมีน้ำขัง มีพื้นที่ไม่กว้างนัก ถ้ามีขนาดเล็ก เรียก บวก และเป็นพื้นที่ที่ชาวบ้านนิยมใช้ทำนา เรียกว่า นาบวก นาหนอง

เลิง คือ ที่ลาดลุ่ม ลาดต่ำลงไปสู่กุดหรือแม่น้ำ ในเลิงบางแห่งชาวบ้านกั้นคันนากักน้ำไว้ใช้ทำนาได้

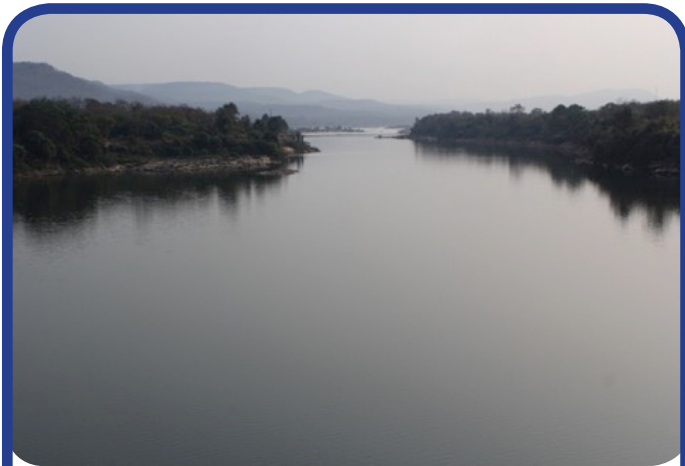
คำ คือ บริเวณน้ำขัง ซึ่งขังอยู่ตลอดปีก่อนไหลลงสู่ฮอง กุด หรือแหล่งน้ำอื่นๆ

โนนทาม ดอนทาม คือ พื้นที่ที่สูงกว่าบริเวณอื่นในป่าบุงป่าทาม น้ำมักท่วมไม่ถึง มีอาณาเขตติดต่อกับกุด หนอง ฮอง เป็นแหล่งหลบภัยของสัตว์ในฤดูน้ำหลาก พรรณพืชที่ขึ้นเป็นพีชบก เช่น ตะเคียน ยาง เป็นต้น

2.3 ลุ่มน้ำมูนตอนล่าง

บริเวณแม่น้ำมูนตอนล่างก่อนที่สายน้ำจะไหลไปบรรจบกับแม่น้ำโขงประมาณ 30 กิโลเมตร ในลำน้ำมีสภาพท้องน้ำเป็น ‘แก่ง’ และ ‘วังน้ำลึก’ สลับกัน ทำให้บริเวณใกล้ปากแม่น้ำสายน้ำมูนช่วงนี้จะไหลผ่านโขดหินหรือ “แก่ง” จุดที่เป็นท้องน้ำลึก เรียกว่า “วัง” มักเป็นทรายหรือเลน มีบ้างบางจุดที่เป็นหิน ชาวประมงพื้นถิ่นจะจดจำลักษณะท้องน้ำหรือนิเวศแต่ละจุดตลอดลำน้ำ ที่พวกเขาเกี่ยวข้องได้เป็นอย่างดี ด้วยการแยกแยะตามลักษณะเฉพาะของท้องน้ำ แต่ซึ่งมีรายละเอียดแตกต่างกันไปในแต่ละช่วงของสายน้ำ เช่น ช่วงน้ำตื้นไหลเร็วท้องน้ำราบเรียบ เรียกว่า “คัน” และช่วงน้ำลึกที่มีน้ำไหลวน เรียกว่า “เวิน” จากการสำรวจพบว่าชาวบ้านแยกแยะลักษณะเด่นทางกายภาพของท้องน้ำของแม่น้ำมูนได้มากกว่า 20 แบบ

บริเวณปากแม่น้ำมูน

แก่งตะนะ บริเวณปากแม่น้ำมูน

คอลัมน์: พืชทาม

ในพื้นที่ทามเราได้พบพืชชนิดต่างๆ หลายชนิด สามารถจมอยู่ใต้น้ำได้นาน 2-3 เดือน ก็ไม่ตาย อย่างเช่น พุ่มไม้ที่ชาวบ้านเรียกว่า กกเป็น เมื่อจมน้ำฤดูฝนได้เป็นที่อยู่อาศัยของ ปลาอย่างดี ผีอั้งกา หรือหญาฮังกา คือหญ้าที่เกิดขึ้นตามริมฝั่ง และปลาบางชนิดก็ชอบ กินผลของต้นหมากเตื่อ

กกหัวลิง

ผีอั้งกา

พืชของทาม

หมากเตื่อ

คอลัมน์: พื้นที่ทาม ที่ราบน้ำท่วมถึง (floodplain)

ทามเป็น ที่ราบน้ำท่วมถึง เมื่อฤดูแล้งไม่มีน้ำเป็นบก แต่เมื่อถึงฤดูฝนก็กลายเป็นพื้นที่ พื้นที่ชุ่มน้ำ

พื้นที่แบบนี้พบเห็นใน แม่น้ำมูนตอนกลาง แม่น้ำชี น้ำเซบก เซบาย ในทามมีพื้นที่ลักษณะ ต่างกัน หลากหลาย เช่น กุด ฮอง (ร่องน้ำ) หนอง เลิง พื้นที่ทามเหมาะสมต่อการวางไข่ของ ปลาบางชนิด

3. ปลาในลุ่มน้ำมูน

3.1 วิธีการแยกประเภทและชนิดพันธุ์ปลา

คน ท้องถิ่นลุ่มน้ำจำแนกประเภทปลาตามลักษณะของปลาสองแบบ ได้แก่ปลาที่มีเกล็ด ซึ่งเป็นการเรียกปลาในกลุ่ม “ปลาขาว” ซึ่งส่วนมากเป็นปลาในวงศ์ปลาตะเพียน (Cyprinidae family) และปลาไม่มีเกล็ด หรือเรียกว่า “ปลาหนัง” เป็นปลาที่ไม่มีเกล็ดเป็นปลาในวงศ์ปลาสาวย (Pangasiidae family) ปลาหนังหรือปลาเนื้อ จัดเป็นปลาเศรษฐกิจที่มีราคาสูงกว่าปลาเกล็ด ที่วางขายกันในท้องตลาด เพราะมีรสชาติอร่อย และกินง่าย มีก้างน้อย ส่วนปลาเกล็ดขนาดเล็กที่ราคาถูก คนท้องถิ่นจะนิยมนำมาแปรรูป หรือการถนอมอาหารไว้กินนานๆ ได้ตลอดทั้งปี โดยการทำให้ปลาแห้ง หรือที่ชาวบ้านเรียกกันว่า “ปลาแดก” ส่วนมากจะนิยมใช้ปลาขนาดเล็กที่จับได้จำนวนมากให้เกิดประโยชน์สูงสุด

ปลาหลากหลายสายพันธุ์ในลุ่มน้ำมูนมีแหล่งที่อยู่อาศัยแตกต่างกันไป เช่น ปลาบางชนิดเป็นปลาที่ชอบอาศัยอยู่ตามโขดหิน บางชนิดอาศัยอยู่ในวังน้ำลึก ปลาบางชนิดอาศัยอยู่ในบริเวณหาดทราย บางชนิดอาศัยอยู่ในระบบน้ำนิ่ง บางชนิดอาศัยน้ำไหล ดังนั้นความหลากหลายของระบบนิเวศและสภาพแวดล้อมในลุ่มน้ำมูน นั้นเอื้อให้ปลาชนิดต่างที่แหล่งที่อยู่อาศัยที่เหมาะสมหลายแหล่ง โดยภาพรวมของระบบนิเวศใหญ่ทั้งลุ่มน้ำ และแหล่งที่อยู่อาศัยย่อยๆหรือระบบนิเวศย่อย ที่เอื้อต่อการเข้ามาอาศัยและการขยายพันธุ์ของปลา มากกว่า 270 สายพันธุ์ ทำให้ลุ่มแม่น้ำมูนเป็นแหล่งความหลากหลายของชนิดพันธุ์ปลาในระดับสากล

ปลาที่มีเกล็ด

ปลาหนัง

3.2 พันธุ์ปลากลุ่มแม่น้ำมูน

ในการสำรวจได้ข้อมูลปลายังน้อย ปลามีเกล็ด 62 ชนิด และปลาไม่มีเกล็ด 26 ชนิด ในแม่น้ำมูน

ปลาฮากกล้วย (รากกล้วย)

ปลาชนิดนี้ชาวบ้านเรียกว่า “ปลาฮากกล้วย” ชอบอาศัยอยู่ตามท้องน้ำที่มีลักษณะเป็นหาดทรายใต้ท้องน้ำ ซึ่งเกิดขึ้นจากบางช่วงที่สายน้ำที่ไหลลดเคี้ยวพัดพาตะกอนทรายมารวมบริเวณคู้หรือโค้งน้ำจนมีสภาพเป็นหาดทราย ซึ่งบริเวณหาดทรายมักจะพบปลาฮากกล้วย จากการสำรวจพบว่า ปลาฮากกล้วยมีวางขายทั่วไปในตลาดสดในท้องถิ่น เพราะสามารถนำไปตากแห้งและเก็บไว้ได้นาน หรือเมื่อนำไปทำอาหาร โดยการทอด ก็จะมี “กรุบกรอบ” มีรสชาติที่อร่อยมาก จึงเป็นที่นิยมบริโภคของคนท้องถิ่นและคนทั่วไป

ปลาหนุ

ปลาหนุเป็นปลาที่ไม่มีเกล็ด และกินหอยทั้งเปลือกอีกด้วย ในท้องปลาชนิดนี้จะเต็มไปด้วยเปลือกหอย และมักจะกินเฉพาะหอยเลียงนอง (รูปภาพด้านล่าง ภาพปลาจากแม่น้ำชี) ถ้าหากไม่มีหอย ชนิดนี้ ปลาหนุมันก็อาจจะสูญพันธุ์ไปด้วยก็ได้

พบเปลือกหอยเต็มท้องปลา และมีไข่
(ภาพช่วงเดือน พ.ค.)

ในท้องปลา มีหอยเลียงนอง เป็นส่วนมาก
(ชื่อหอยที่ชาวราชสีไศลเรียก)

3.3 ปลาที่หายไปจากลุ่มน้ำมูนตอนกลาง

ลุ่มแม่น้ำมูนมีการก่อสร้างฝายคอนกรีต เมื่อประมาณ 50 ปีก่อน หลังจากนั้นอีกประมาณ 30 ปีต่อมา สภาพแวดล้อมของแม่น้ำก็เปลี่ยนไป ด้วย เนื่องจากการสร้างเขื่อนปากมูลขึ้นบริเวณปากแม่น้ำมูน และการสร้างเขื่อนราษีไศลขึ้นช่วงแม่น้ำมูนตอนกลาง สภาพแวดล้อมของแม่น้ำเปลี่ยนแปลงไปเป็นอย่างมาก ทำให้ปลาบางชนิดหายไป (สูญพันธุ์) หรือลดน้อยลงมาก

ปลาสวย : เป็นชนิดพันธุ์ปลาที่หายไปเกือบหมด หลังจากมีการสร้างเขื่อนในลำน้ำมูน

(ภาพปลาในพื้นที่ปากมูน)

ปลาเลิม : ปลาชนิดนี้เคยอพยพมาจากแม่น้ำโขง แต่ตอนนี้หายไป

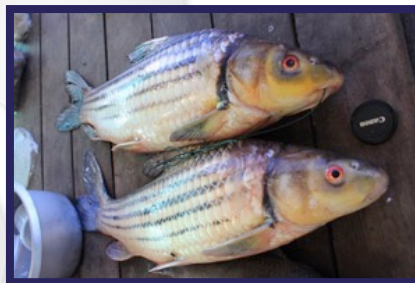
(ภาพปลาในพื้นที่ปากมูน)

ปลาพอ หรือปลาหาง : ไม่พบปลาชนิดนี้อีกเลย หลังจากการสร้างเขื่อนราษีไศล

(ภาพปลาในพื้นที่ปากมูน)

ปลาคะมัน หรือปลากะมัน : ไม่พบปลาชนิดนี้อีกเลยหลังจากการสร้างเขื่อนราษีไศล

(ภาพปลาในพื้นที่ปากมูน)

ปลาปิ้ง : พบว่ามีปลาชนิดนี้มีจำนวนลดน้อยลงกว่าเมื่อก่อนมาก

(ภาพปลาในพื้นที่ปากมูน)

ปลาฮากกล้วย : อาศัยอยู่ในทรายตามชายหาด มันลดจำนวนลงเพราะทรายตามชายหาดหายไป เนื่องจากการสร้างเขื่อนและการเก็บกักน้ำของเขื่อน และการอนุญาตให้มีการดูดทราย หรือขุดทรายไปขาย ใช้ในการก่อสร้างต่างๆ ก็มีผลต่อการลดลงของปริมาณปลาชนิดนี้

(ภาพปลาในพื้นที่ปากมูน)

ปลาแซ่ : ปลาลดจำนวนลดลง ซึ่งยังไม่ทราบว่าเป็นเพราะเหตุใด ปลาชนิดนี้ จึงลดน้อยลง แต่ลักษณะพิเศษ คือ ปลาชนิดนี้ชอบอยู่ในบริเวณพื้นที่ที่มีน้ำไหล

ปลาหนุ : ปลาหนุส่วนใหญ่จะกินหอยเป็นอาหาร และหอยดังกล่าวอาศัยอยู่ตามหาดทราย เมื่อหาดทรายจมลงไปได้ น้ำจากการเก็บกักน้ำของเขื่อน หอยจึงลดลงทำให้อาหารของปลาหนุ ก็ลดลงไปด้วย จึงเป็นสาเหตุหลักที่ทำให้ปลาหนุมีจำนวนลดลงด้วย

(ภาพปลาในพื้นที่ปากมูน)

ปลาแขยง นวดยาว : มันเริ่มลดจำนวนลงเพราะปลาชนิดนี้จะเติบโตได้ดีถ้ามีน้ำไหล ไม่สามารถอยู่ในน้ำนิ่ง เช่นในอ่างเก็บน้ำของเขื่อนได้

(ภาพปลาในพื้นที่ปากมูน)

ปลาขี้เหี้ย : สมัยก่อนมีปลาชนิดนี้อยู่จำนวนมาก จนมันมักจะกระโดดเข้าไปในเรือของชาวประมง แต่ปัจจุบันนี้เหลือน้อยมาก ซึ่งยังไม่ทราบสาเหตุของการลดจำนวนลง แต่ลักษณะพิเศษ คือ ปลาชนิดนี้ชอบอยู่ในบริเวณพื้นที่ที่มีน้ำไหล ไม่สามารถอยู่ในน้ำนิ่ง เช่นในอ่างเก็บน้ำของเขื่อนได้

(ภาพปลาในพื้นที่แม่น้ำมูล)

ปลาเค้ : ปลาชนิดนี้เคยย้ายมาจาก ฮอง (ทางน้ำเล็กๆ ที่ไหลผ่านพื้นที่ป่า ที่น้ำท่วมถึง และไหลเข้าไปใน กุด หนอง หรือแม่น้ำ) เข้าสู่กุดในช่วงหน้าฝน แต่ตอนนี้มีจำนวนที่เหลือน้อยมาก จากการสังเกตของชาวประมง พบว่า หลังการสร้างเขื่อนราชสีไศล มีจำนวนลดลงมาก

(ภาพปลาที่จับได้ในพื้นที่ ต.ด่าน อ.ราชสีไศล จ.ศรีสะเกษ)

ทั้งนี้ปลาชนิดใหม่ที่พบเจอหลังจากการสร้างเขื่อน ได้แก่ ปลาชะโด ปลาแมง ปลาซีกเกอร์ โดยที่ปลาชะโดมีจำนวนเพิ่มมากขึ้นมากกว่าปลาชนิดอื่นๆ หลังจากสร้างเขื่อนราชสีไศล อย่างไรก็ตาม เนื่องจากปลาชะโดเป็นปลากินเนื้อหรือปลานักล่า อาจจะเป็นชนิดพันธุ์ปลาที่จะก่อให้เกิดผลกระทบต่อระบบนิเวศโดยรวม ทำให้เกิดการเสียสมดุลของสัตว์น้ำทั้งในปัจจุบันและอนาคต

การเปลี่ยนแปลงของปลาในแม่น้ำชี

จากการสัมภาษณ์ชาวประมงพื้นบ้าน พบว่า มีปลา 3 ชนิด ที่เริ่มหายไป ได้แก่ ปลาเสือโต ปลาคิ่น ปลากะโห้ (ปลากระมัน) นับเวลาย้อนหลังเมื่อประมาณ 20-30 ปีก่อน

นอกจากนั้น ปลาขี้เหี้ย และ ปลาแ่ง ก็ไม่ค่อยมีให้เห็นแล้วในปัจจุบัน แต่ถ้าเปรียบเทียบกับแม่น้ำมูล ในแม่น้ำชียังมีจำนวนปลาหนังที่มากกว่าในแม่น้ำมูล แต่หลังมีการสร้าง

เขื่อน (ฝาย) ก็มีการเปลี่ยนแปลง เช่น ปลาบางชนิดมีการตั้งท้องหรือมีไข่ในท้องบ่อยขึ้น (แต่ก็อาจจะไม่สามารถหาที่วางไข่ได้) สำหรับปลาหนัง เช่น ปลาหมอ ปลานาง ปลากด ปลาแขยง และ ปลาหนุ สำหรับปลามีเกร็ดก็ มีปลา สร้อย ปลาตะเพียน ปลาแก้ง ปลากุ่ม ปลาคุ้ยฉลาม ปลาอีโถ ปลาแปบ เป็นต้น สำหรับปลาปิ้ง และปลาเค็มมีการตั้งท้องไม่ตรงตามฤดูกาล (อาจตั้งท้องได้ หรือมีไข่ในท้อง แต่ปลาไม่สามารถวางไข่ได้ เนื่องจากระดับการน้ำขึ้นลงของน้ำที่ไม่เป็นไปตามธรรมชาติ และที่สำคัญปลาไม่มีพื้นที่ที่เหมาะสมต่อการวางไข่ของปลา ***ในวงเล็บนี้เป็นความคิดเห็นของผู้เขียน***)

คอลัมน์: ปลาอะยูโมะโตะคิ (*Parabotia curtus*)

ปลาที่พบในประเทศญี่ปุ่น และเป็นจำพวกเดียวกับปลาหมอข้างลาย (ชื่อวิทยาศาสตร์: *Syncrossus helodes*) และปลาหมอหางแดง (ชื่อวิทยาศาสตร์ : *Yasuhikotakia eos*) ซึ่งเป็นปลาชนิดเดียวกันกับที่พบอาศัยอยู่ในแม่น้ำในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย

ปลาอะยูโมะโตะคิ เดิมอพยพไปมาระหว่างแม่น้ำสายหลัก และที่ราบน้ำท่วมหลากท่วมฝั่งแม่น้ำ โดยในฤดูฝนปลาชนิดนี้จะวางไข่ในท้องน้ำที่หลากท่วมเข้ามาบริเวณพื้นที่ราบ ปลาอะยูโมะโตะคิจะวางไข่แบบปล่อยในพงหญ้าที่จมอยู่ใต้ท้องน้ำ ซึ่งลูกปลาตัวเล็กๆจะสามารถเจริญเติบโตได้ดี กลับไปที่แม่น้ำสายหลัก และกลับเข้ามาวางไข่ขยายพันธุ์ต่อไปได้

น้ำที่หลากท่วมเข้ามาในพื้นที่ราบลุ่มน้ำท่วมถึงชั่วคราว อาจจะถูกเรียกว่ามีสภาพเปียกสลับแห้งในบางฤดูกาล อย่างเช่น ทุ่งนา หรือ ป่าปุงป่าทาม ซึ่งมีงานศึกษาวิจัยหลายชิ้น ในประเทศญี่ปุ่น ที่ระบุถึงความสำคัญระบบนิเวศเช่นนี้ ต่อการวางไข่และการเจริญเติบโตของปลาน้ำจืด ซึ่งตามปกติแล้ว สภาพะน้ำหลากท่วมขังเช่นนั้น มักจะเกิดขึ้นตามธรรมชาติ บริเวณริมแม่น้ำ จนทำให้พื้นที่ที่ริมฝั่งมีสภาพเป็นพื้นที่น้ำท่วมถึง และกลายเป็นกุด หนอง หรือบึงน้ำที่เชื่อมต่อกับทุ่งหญ้า ทุ่งนาข้าว ลำคลอง ต่าง ๆ ด้วย ขณะเดียวกันก็มีปลาหลายชนิดอาศัยอยู่ในพื้นที่ที่มีสภาพน้ำท่วมหลากเช่นนั้น เพราะเมื่อพื้นดินมีช่วงเวลาที่มีน้ำท่วมหลากเข้ามา สิ่งมีชีวิตหรือแพลงตอนในดินก็จะเจริญเติบโตในช่วงน้ำหลากกลายเป็นอาหารสำหรับปลาวัยอ่อน โดยที่พื้นที่ซึ่งมีน้ำหลากท่วมนั้นนั้นจะมีสภาพเป็นพื้นที่ชุ่มน้ำที่มีน้ำท่วมขังระดับตื้น ซึ่งช่วยทำให้ปลาวัยอ่อนตัวเล็ก ๆ

สามารถหลบภัย จากปลานักล่าขนาดใหญ่ได้อีกด้วย

ปัจจุบันนี้ ปลาอะยูโมะโตะคิ จัดเป็นปลาหายากที่ใกล้จะสูญพันธุ์ในประเทศญี่ปุ่น เพราะความเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศของแม่น้ำและพื้นที่ราบน้ำท่วมถึงที่เอื้อต่อการเจริญเติบโต ขยายพันธุ์และหลบภัยของพวกมัน ที่สำคัญปลาชนิดนี้ ปัจจุบันไม่สามารถอพยพเคลื่อนย้ายไปมาระหว่างแม่น้ำสายหลัก กับพื้นที่ชุ่มน้ำ หรือที่ราบลุ่มน้ำท่วมถึง และทุ่งนาอย่างอิสระตามสัญชาตญาณของปลาตามธรรมชาติได้อีกต่อไป เนื่องจากมีการก่อสร้างเพื่อพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการป้องกันน้ำท่วม หรือ เพื่อการพัฒนาพื้นที่การเกษตรกรรม หรือพื้นที่นาข้าว เป็นแปลงขนาดใหญ่ขึ้น เพื่ออำนวยความสะดวกการใช้เครื่องจักรกลการเกษตร ยิ่งไปกว่านั้น ปัจจุบันนี้มนุษย์เป็นผู้ปิดเปิดประตูระบายน้ำ เพื่อกำหนดระดับน้ำในแม่น้ำลำคลอง จึงทำให้ไม่มีสถานะน้ำหลากไหลเข้าท่วมพื้นที่ราบลุ่มริมฝั่งแม่น้ำอย่างรวดเร็วตามฤดูกาลตามของธรรมชาติได้อีกต่อไป เพราะเมื่อใดก็ตามที่เกิดภาวะน้ำหลากท่วม มนุษย์ก็จะสามารถควบคุมระดับน้ำที่เพิ่มขึ้น ให้กลับลดระดับลงได้อย่างรวดเร็ว เมื่อไม่มีพื้นที่ชุ่มน้ำ หรือพื้นที่ราบลุ่มน้ำท่วมตามธรรมชาติ แห่งฤดูกาล ก็ได้ส่งผลกระทบต่ออย่างมากกับปลาอะยูโมะโตะคิ เพราะปลาชนิดนี้ได้สูญเสียพื้นที่น้ำท่วมถึง ในช่วงฤดูน้ำหลาก สำหรับการวางไข่ และการเจริญเติบโต เหล่านี้เกิดจากการกระทำของมนุษย์ ที่ทำให้เวลานี้ปลาชนิดนี้มีจำนวนลดลงอย่างน่าเป็นห่วง จนกระทั่งกระทรวงสิ่งแวดล้อมของประเทศญี่ปุ่น ได้ประกาศให้ปลาชนิดนี้เป็นปลาที่ใกล้สูญพันธุ์ที่อยู่ในขั้นวิกฤตแล้ว

(C) Dr. Akihisa Iwata

4. การวางไข่ของปลา

พฤติกรรมการวางไข่ของปลาทั้งในแม่น้ำโขง และลุ่มแม่น้ำมูล จะไม่สามารถสังเกตเห็นได้ง่ายนัก เพราะปลามักจะวางไข่ในช่วงฤดูฝน ซึ่งน้ำในแม่น้ำจะมีสีขุ่น อย่างไรก็ตาม ผู้คนในท้องถิ่นใกล้ ๆ แม่น้ำมูลและลำน้ำสาขา จะรู้ได้จากประสบการณ์ตรงของพวกเขาว่าฝูงปลาชนิดเดียวกันมักจะอยู่รวมกันเป็นฝูงในพื้นที่ป่าทาม หรือพื้นที่ราบลุ่มน้ำท่วมถึงในช่วงที่ปลากำลังวางไข่ ปลาจะแสดงออกด้วยการกระโดด และร้องเสียงดัง จึงสามารถวิเคราะห์ได้ว่า น่าจะเป็นพฤติกรรมในการวางไข่ของปลา

จากการสำรวจในงานศึกษาและรวบรวมข้อมูลครั้งนี้ เราได้ข้อมูลเกี่ยวกับการวางไข่ของปลาหลากหลายชนิด และต่อไปนี่คือลักษณะเด่นบางอย่างในการวางไข่ของปลาเหล่านั้น

ปาวอ (การอยู่รวมกันเป็นฝูงขนาดใหญ่) น่าจะเป็นพฤติกรรมการวางไข่ของปลา “ออ” เป็นคำพูดภาษาท้องถิ่น หมายถึง การมาอยู่รวมกันเป็นกลุ่ม ส่วน ปา ก็คือ ปลาชนิดต่างๆ และ น้ำหลาก คือช่วงที่ระดับน้ำในแม่น้ำสูงขึ้นอันเนื่องมาจากน้ำฝนที่ตกในช่วงเดือน มิถุนายนและกรกฎาคม

ช่วงฤดูฝนนั้น ปลาสร้อย ปลาอีโถ ปลาคุยลาม จะมาอยู่รวมกันในบริเวณน้ำตื้น (น้ำลึกประมาณ 15 เซนติเมตร) ในทุ่งหญ้าหรือไม้พุ่มเตี้ยที่น้ำท่วมถึงในป่าทาม นอกจากนั้น เมื่อระดับน้ำสูงมากขึ้นในช่วงฤดูฝน ทางน้ำธรรมชาติที่เรียกว่า “ฮอง” จะเกิดขึ้นในพื้นที่ทาม เพื่อเชื่อมต่อกับกุด หนอง และแม่น้ำมูล ช่วงที่น้ำขึ้นนี้ ปลากด ปลาเค้า และปลาแขยง ก็จะเริ่มมารวมกันในฮอง ปราภฏการณ์แบบนี้เรียกว่า “ปาวอ” จากคำบอกเล่าของชาวประมง ว่ากันว่าในช่วงเวลานี้ ถึงแม้จะมีคนเข้าไปใกล้ๆ ปลาจะไม่กลัวและไม่ว่ายน้ำหนีไปไหนเลย

ปลา(ตอง)กาย

ปลากาย เป็นที่รู้จักกันว่าเป็นปลาที่สามารถสร้างโพรง หรือที่ชาวประมงเรียกว่า “เขื่อง” และยังเป็นปลาที่มีพฤติกรรมที่มีความ “ดุร้าย” ในการปกป้องลูกวัยอ่อนของมันเป็นอย่างดี โดยเฉพาะการจับปลาของชาวประมง บางครั้ง เครื่องมือหาปลา เช่น แห มักจะติดกับต้นไม้หรือขอนไต้ น้ำ คนหาปลาจำเป็นต้องดำลงไปไต้ น้ำ เพื่อเก็บกู้แหที่ติดขอนไม้ โอกาสนั้น พวกเขาอาจจะได้เห็นปลากาย กำลังสร้างโพรงกลมๆ โดยใช้ท่อนไม้ที่ร่วงจมอยู่ไต้ น้ำ มาสร้างเป็นโพรงที่อยู่อาศัยของมัน และในโพรงก็จะมีไข่ปลา และปลาตัวเล็กๆ อาศัยอยู่ด้านในของโพรง เมื่อมีคนเข้ามาในบริเวณนั้น ปลากายจะพยายามข่มขู่และขับไล่คนให้ออกไปจากพื้นที่ของมัน เพื่อปกป้องลูกปลา แต่ก็ยังไม่สามารถยืนยันได้ว่า ปลาที่ทำหน้าที่ดูแลไข่ เป็นปลาตัวผู้หรือตัวเมีย เรื่องนี้ในบรรดาคนหาปลายังถกเถียงกันอย่างหาข้อยุติไม่ได้ ว่าปลาตัวผู้หรือตัวเมียที่ทำหน้าที่ปกป้องดูแลไข่และลูกน้อยของมัน หรือมันอาจจะช่วยกันทั้งสองตัวก็อาจเป็นไปได้

ปลาแม่น้ำซี

พื้นที่ลุ่มแม่น้ำซีมีโอกาสเกิดน้ำท่วมบ่อยมาก เนื่องจากสภาพภูมิประเทศที่แม่น้ำกัดเซาะ และมีลำน้ำสายเก่ามากมาย เช่นเดียวกับช่วงบริเวณแม่น้ำมูลตอนกลาง มีพื้นที่

5. สาเหตุที่ทำให้ปลาลดลง

5.1 ปลาอพยพขึ้นลงไม่ได้ (ระหว่างแม่น้ำสายหลักและแม่น้ำสาขา)

จากหลักการที่ว่า หากผู้คนจับปลาในแม่น้ำกันมากขึ้น ก็จะทำให้ปริมาณปลาลดเหลือน้อยลง แต่นั่นก็ไม่ใช่เพียงสาเหตุเดียว ที่ทำให้ปลาลดจำนวนลง ทั้งนี้ยังมีสาเหตุอื่นๆ อีก เช่น การสร้างเขื่อนขนาดใหญ่ในกลุ่มน้ำมูน เป็นต้น เมื่อปี พ.ศ. 2535 ได้มีการสร้างเขื่อนราชีไศลแล้วเสร็จ ช่วงบริเวณลุ่มน้ำมูนตอนกลาง ต่อมาปี พ.ศ. 2537 มีการสร้างเขื่อนปากมูลแล้วเสร็จ ช่วงบริเวณปากแม่น้ำมูน และการสร้างเขื่อนห้วยนาแล้วเสร็จในปี พ.ศ.2544 แต่มาเปิดใช้ได้จริงในปลายปี พ.ศ. 2555

ที่ตั้งของเขื่อนปากมูล เขื่อนห้วยนา และเขื่อนราชีไศล ,Google earth

ทั้งนี้ในบรรดาเขื่อนทั้งสามแห่ง เขื่อนปากมูลเป็นเขื่อนซึ่งตั้งอยู่บริเวณที่ใกล้ปากแม่น้ำมากที่สุด โดยตั้งอยู่ห่างประมาณ 5.5 กิโลเมตรเท่านั้น จากบริเวณปากแม่น้ำมูนที่ไหลไปบรรจบกับแม่น้ำโขง ในช่วงที่มีการปิดประตูระบายน้ำของเขื่อน กั้นน้ำเอาไว้เพื่อผลิตกระแสไฟฟ้า ปลาจะไม่สามารถอพยพไปมาระหว่างแม่น้ำโขงกับแม่น้ำมูนได้ แม้ว่าในด้านวิศวกรรมมีการสร้างบันไดปลาโจนเอาไว้ แต่ในความเป็นจริงปลาก็ยังไม่สามารถอพยพขึ้นลงได้ เนื่องบันไดปลาโจนมีสภาพที่สูงชันเป็นอย่างมาก

หลังจากที่มีการเรียกร้องของชาวบ้านที่หาปลา ปัจจุบันเพื่อให้ปลาสามารถอพยพขึ้นมาได้ และป้องกันน้ำท่วมพื้นที่ตัวเมืองอุบลฯ เชื่อนปากมูลก็ได้มีการเปิดประตูระบายน้ำเพื่อบรรเทาสภาพปัญหาที่เกิดขึ้น ให้สอดคล้องกับสถานการณ์มากขึ้น ตามการประเมินสถานการณ์น้ำท่วมของคณะกรรมการที่เกี่ยวข้อง แต่ก็ยังมีการปิดประตูระบายน้ำ เพื่อเก็บกักน้ำไว้ใช้ในช่วงฤดูแล้ง

ดังนั้นเราจึงไม่สามารถพบเห็นการอพยพขึ้นลงของปลา จากแม่น้ำโขงเข้ามายังแม่น้ำมูน ในช่วงเดือนกุมภาพันธ์ เหมือนที่เคยเห็นได้ในอดีต และยิ่งไปกว่านั้น เชื่อนปากมูล ก็มักจะเปิดประตูระบายน้ำ ช่วงเดือนสิงหาคมของทุกปี ซึ่งเลยระยะเวลาในการอพยพและการวางไข่ของปลาแล้วนั่นเอง

นอกจากนี้เชื่อนทั้งสามแห่ง ยังมีความแตกต่างกันในการควบคุมบานประตูระบายน้ำ ช่วงระยะเวลาการเปิดปิดประตูระบายน้ำ ที่ไม่ตรงกัน จึงแทบที่จะเป็นไปได้เลย ที่ปลาจะมีโอกาสว่ายขึ้นไปถึงบริเวณลุ่มน้ำมูนตอนกลาง นั้นย่อมแสดงให้เห็นว่าปลาอพยพเหล่านั้น ไม่อาจจะเดินทางไปถึงพื้นที่ตาม ซึ่งเป็นแหล่งอาหารและวางไข่ที่เหมาะสมตามธรรมชาติ ตามสัญชาตญาณของปลานั้น ต้องกาที่จะอพยพไปยังที่ที่เหมาะสมต่อผสมพันธุ์ การวางไข่ และการเจริญเติบโต แต่เนื่องจากมีเขื่อนปิดกั้นเส้นทางการอพยพของปลา จึงทำให้ปลาในแม่น้ำมูนมีจำนวนลดลงอย่างเห็นได้ชัด โดยเฉพาะปลาอพยพที่ในวงศ์ปลาสวาย (Pangasiidae) หรือ วงศ์ปลาเนื้ออ่อน (Siluridae)

5.2 การชลประทานที่ส่งผลกระทบต่อวิถีปลา

อดีต บริเวณลุ่มน้ำมูนจะมีการทำนาข้าวในช่วงฤดูฝนเท่านั้น แต่ในปัจจุบันได้มีการขยายพื้นที่การทำนาปรังในฤดูแล้ง และจะเก็บเกี่ยวข้าวในช่วงฤดูแล้งโดยอาศัยระบบชลประทานมากขึ้น จึงมีความจำเป็นที่จะต้องสร้างฝาย กั้นทางน้ำ เพื่อให้สามารถกักน้ำไว้ใช้สำหรับเพาะปลูกในช่วงฤดูแล้ง ดังนั้นจึงเกิดโครงการสร้างฝายขึ้นมากมาย ในหลายพื้นที่

กล่าวได้ว่า “ฝาย” มีความจำเป็นต่อการทำการเกษตรในยุคปัจจุบัน แต่ในขณะเดียวกันฝายก็เป็นสิ่งก่อสร้างที่ขวางกั้นการอพยพขึ้นลงของปลาด้วยเช่นกัน ลักษณะเช่นนี้ก็เหมือนกับประตูระบายน้ำ ที่ถูกสร้างขึ้นบนแม่น้ำ และลำน้ำขนาดเล็กที่ไหลลงสู่แม่น้ำมูนซึ่งเป็นแม่น้ำสายหลัก ยิ่งไปกว่านั้น นับตั้งแต่มีการสร้างถนนตัดผ่าน ห้วย หนอง คลอง บึง หรือพื้นที่ชุ่มน้ำ “ป่าทาม” ที่มีน้ำท่วมถึงและท่วมขัง ในช่วงฤดูฝนมากยิ่งขึ้น ถนนเหล่านั้น ก็ได้กลายมาเป็นสิ่งก่อสร้างอีกชนิดหนึ่ง ที่กีดขวางการอพยพของปลา และทางน้ำไหล จึงอาจจะกล่าวได้ว่า “ถนน” ก็คือเขื่อนขนาดเล็กนั่นเอง ทั้งนี้ความต้องการในการใช้น้ำเพื่อการเกษตร ก็ทำให้ปริมาณน้ำในแม่น้ำแห่งขุดในบางปี ถ้ามีการใช้น้ำในปริมาณที่มากจนเกินไปในช่วงฤดูแล้ง และเมื่อน้ำลดลงทำให้ปลาขาดน้ำ ปลาก็ไม่อาจจะอยู่รอดได้เช่นกัน

นอกจากนั้น เมื่อมีการก่อสร้างคันเขื่อนกันตลิ่งพัง ด้วยก้อนหินและคอนกรีต ตามริมฝั่งแม่น้ำ ก็ทำให้แหล่งที่อยู่อาศัยตามธรรมชาติของปลาได้หายไปด้วย เพราะว่าพีชริมน้ำตามริมตลิ่งถูกทำลาย ด้วยสิ่งก่อสร้างริมตลิ่ง เพื่อสนองต่อความสะดวกสบายของมนุษย์ แต่อีกด้านหนึ่ง ก็เป็นการทำลายถิ่นที่อยู่อาศัยตามธรรมชาติของปลาและสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ ตามไปด้วย ปลาไม่มีแหล่งหลบภัยและแหล่งอาหารสำหรับปลาวัยอ่อน ที่อาศัยป่าชายเพื่อยริมน้ำในการเจริญวัย และใช้หลบหลีกหนี

การตามล่าปลากินปลาขนาดใหญ่ และสัตว์อื่นๆ ด้วยนั่นเอง นอกจากนี้บางพื้นที่ ยังมี การขุดและดูทรายริมฝั่งแม่น้ำมากขึ้น เพื่อนำไปใช้ในการก่อสร้างต่างๆ การดูทรายริมฝั่งน้ำนี้ ไม่เพียง เป็นการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมของพื้นดินใต้ท้องน้ำเท่านั้น แต่ยังเป็นสาเหตุหลักที่ทำให้เกิดการกัดเซาะริมตลิ่งอีกด้วย

5.3 ผลกระทบจากภาวะโลกร้อน

จากสภาพภูมิอากาศของโลกที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างเห็นได้ชัด ตามที่ปรากฏตามสื่อต่างๆ ในปัจจุบัน เป็นผลมาจากการปล่อยก๊าซเรือนกระจก เช่น คาร์บอนไดออกไซด์ ซึ่งเกิดจากกิจกรรมทางด้านเศรษฐกิจของมนุษย์ ทำให้เกิดสภาวะความแห้งแล้ง ทำให้ถิ่นที่อยู่อาศัยของปลาในแม่น้ำโขงและแม่น้ำมูลลดลง เพราะไม่มีน้ำท่วมหลากเข้าไปในพื้นที่ “ป่าทาม” ปลาที่จะไม่มีโอกาสได้วางไข่ เมื่อฤดูฝนเริ่มต้นช้าลง ก็จะส่งผลกระทบต่อการวางไข่ของปลาด้วยเช่นกัน นอกจากนี้ ระดับน้ำในแม่น้ำที่ลดลง ก็จะทำให้มนุษย์สามารถจับปลาได้ง่ายยิ่งขึ้น ด้วยเหตุนี้แม้แต่ปลาที่อยู่ในถิ่นของวังน้ำลึก ก็จะถูกจับขึ้นมาด้วย เหตุการณ์แบบนี้ เกิดขึ้น ช่วงปี พ.ศ. 2562 และเนื่องจากสภาพอากาศของโลกที่เปลี่ยนไปอย่างรวดเร็ว ชุมชนจึงไม่สามารถบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ในพื้นที่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ เพื่อให้ทันสถานการณ์โลก จึงเป็นที่น่ากังวลว่า จำนวนปลาที่จะวางไข่ในฤดูฝนต่อไปนี้จะลดจำนวนลง

6. ปลาหลากหลายชนิดกับการอนุรักษ์ระบบนิเวศแม่น้ำมูน และลำน้ำสาขา

จาก ข้อมูลข้างต้นจะพบว่าสาเหตุที่ทำให้ปลาในแม่น้ำลดลงนั้น มีหลายสาเหตุด้วยกัน ไม่ใช่แค่เพียงการจับปลาในปริมาณที่เกินขนาด แต่การเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมที่ส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศแม่น้ำอย่างสิ้นเชิงนั้น ก็ได้ส่งผลกระทบต่อจำนวนปลาที่ลดลงด้วยเช่นกัน จึงมีความจำเป็นที่จะต้องฟื้นฟูระบบนิเวศที่เหมาะสม ให้เป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของปลาในลุ่มน้ำ เพื่อให้ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในลุ่มน้ำ ได้มีปลาเพียงพอสำหรับการหาอยู่หากิน และนำไปสู่ความมั่นคงทางอาหารอย่างยั่งยืนต่อไป เพื่อให้เกิดการอนุรักษ์และฟื้นฟูที่ดีของชุมชนท้องถิ่นและหน่วยงานที่มีส่วนเกี่ยวข้อง การพูดคุยกันในกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียจึงเป็นสิ่งจำเป็น เพื่อให้ทุกฝ่ายได้ตระหนักถึง การพัฒนาที่ยั่งยืน เราจึงได้รวบรวมข้อมูล ข้อเสนอแนะ และยกตัวอย่าง ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียที่สำคัญในแต่ละประเด็นไว้ ดังนี้

6.1 แม่น้ำสายหลักและแม่น้ำสาขา เป็นระบบนิเวศที่สัมพันธ์เป็นนิเวศเดียวกัน

ปลาในลุ่มน้ำโขงตอนล่างหลายชนิดจะอพยพไปมา หรือขึ้นลง ระหว่างแม่น้ำโขง และแม่น้ำสาขา แต่ทุกวันนี้การสร้างเขื่อนตามลำน้ำสาขาได้ตัดขาดความสัมพันธ์ของแม่น้ำโขง และแม่น้ำสาขา เช่น แม่น้ำมูน รวมทั้งลำน้ำสาขาของแม่น้ำมูน นอกจากนี้ ฝ่ายขนาดเล็ก และประตูระบายน้ำ ก็ยังเป็นสิ่งกีดขวาง กันเส้นทางอพยพของปลาไม่ไห้สามารถว่ายเข้าไปยัง กุด หนอง หรือพื้นที่ชุ่มน้ำ ป่าบุงป่าทาม และพื้นที่ส่วนอื่น ๆ ของลำน้ำด้วย ระบบนิเวศแม่น้ำที่ดี จำเป็นต้องมีระบบการไหลหลากของน้ำตามธรรมชาติ ไม่มีอะไรขวางกั้น นอกจากนี้ภาวะโลกร้อนทำให้สภาพภูมิอากาศเปลี่ยนแปลง และส่งผลให้ฝนตกไม่ตรงตามฤดูกาลต่อไปนี้ถ้าเราจะสร้างฝายขนาดเล็ก และประตูน้ำ นอกจากเราต้องคำนึงถึงผลกระทบต่อสิ่งมีชีวิตทุกชนิดแล้ว ยังต้องคำนึงถึงสภาพภูมิอากาศโลกที่ไม่เหมือนเดิมด้วย ในอนาคต ควรจะพิจารณาว่า ถ้าพื้นที่ไหนมีเขื่อนที่สร้างผลกระทบต่อระบบนิเวศ และส่งผลต่อการดำรงวิถีชีวิตของผู้คนชุมชนท้องถิ่น อาจจะต้องตั้งหลักกลับมาคิดกันใหม่แล้วว่า ถ้าหากจะต้อง “ยกเลิกการใช้เขื่อน” จะมีผลดีหรือผลเสียอย่างไรบ้าง

การฟื้นฟูแม่น้ำ ด้วยการปล่อยให้แม่น้ำ สามารถไหลเวียนได้ตามธรรมชาติ ก็อาจจะเป็นทางเลือกหนึ่งที่จะช่วยลดความภาวะเสี่ยง และความเสียหายที่เกิดจากภัยธรรมชาติได้

ทั้งในปัจจุบันและอนาคต ถ้าเป็นเช่นได้นั้นย่อมจะส่งผลดีต่อเศรษฐกิจชุมชนและการดำรงชีวิตอยู่อย่างสอดคล้องกับระบบนิเวศและทรัพยากรธรรมชาติของพื้นที่นั้นๆ ตามมา ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียที่สำคัญ ได้แก่ ชุมชนท้องถิ่นที่อาศัยอยู่บริเวณลุ่มน้ำ นักวิจัย องค์กรบริหารส่วนตำบล (อบต.) เจ้าหน้าที่ และกรมชลประทาน

การอพยพของปลา

ปลาอพยพเพื่อการวางไข่ และเจริญเติบโต ปลาจากแม่น้ำโขงได้อพยพเข้ามาวางไข่ในบริเวณลุ่มน้ำมูน ซึ่งปลาหลากหลายชนิดได้ใช้พื้นที่ บึงทามเป็นที่วางไข่ เพราะว่า มีพืชพรรณที่หลากหลาย จมอยู่ใต้น้ำในช่วงน้ำหลาก และเป็นพื้นที่หลบภัยของลูกปลาวัยอ่อนได้ ให้สามารถเติบโตอย่างปลอดภัย และมีอาหารที่เพียงพอ ด้านวิทยาศาสตร์ยังไม่พบคำตอบ แต่เท่าที่ดู จากงานวิจัยปลาน้ำจืดของญี่ปุ่นแล้ว ทราบว่า ปลาที่อยู่เขตภายใต้อิทธิพลของลมมรสุม มักจะวางไข่พื้นที่ราบลุ่มน้ำท่วมถึงและมีลักษณะน้ำหลาก

เนื่องจากพื้นที่ลุ่มน้ำมูนหลายแหล่ง มีระบบนิเวศที่เหมาะสมต่อการวางไข่ของปลา และการเจริญเติบโตของลูกปลาวัยอ่อน ที่สำคัญปลาเหล่านั้น สามารถหาอาหารในบริเวณลุ่มน้ำมูนและลำน้ำสาขาได้มากกว่าในแม่น้ำโขง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงฤดูน้ำหลาก ชาวประมงพื้นบ้านในท้องถิ่นเล่าว่า ในอดีต การอพยพของปลาจากแม่น้ำโขงมายังแม่น้ำมูน จะเริ่มต้นในช่วงเดือนกุมภาพันธ์ และจะมีการอพยพสูงสุดช่วงเดือนมีนาคมถึงเมษายน โดยที่ในช่วงแรกของการอพยพ จะเริ่มมีปลาขนาดเล็กในตระกูลปลาตะเพียน และตระกูลปลาหมอ เป็นปลากลุ่มแรกที่จะว่ายอยู่ตามแม่น้ำโขง และบางส่วนจะพากันอพยพเข้ามาในแม่น้ำมูน ช่วงต่อมาคือในช่วงหน้าฝน เดือนพฤษภาคมถึงมิถุนายน ปลาจำพวกปลาหนังฝูงใหญ่ที่อพยพจากแม่น้ำโขงเข้ามาในลำน้ำสาขา รวมทั้งแม่น้ำมูน ปลาเหล่านี้บางส่วนจะวางไข่ในแม่น้ำมูน ช่วงสุดท้าย คือ เดือนตุลาคม ปลาที่อพยพขึ้นมาตั้งแต่ช่วงต้นฤดูฝน และลูกปลาขนาดเล็กที่เกิดในแม่น้ำมูน ยังไม่โตเต็มวัย จะเริ่มว่ายกลับไปยังแม่น้ำโขง

การอพยพของปลาตัวเอง ที่ชี้ให้เห็นถึงธรรมชาติที่ก่อเกิดความสัมพันธ์ของระบบนิเวศในลุ่มแม่น้ำมูน และแม่น้ำโขงซึ่งเป็นแม่น้ำสายหลัก ปริมาณน้ำฝนในฤดูมรสุมนั้นได้ก่อให้เกิดระบบนิเวศพื้นที่ราบลุ่มน้ำท่วมถึง ที่เรียกว่า “ป่าทาม” ปลาที่อพยพเข้ามารวมทั้งปลาประจำถิ่น ได้อาศัยพื้นที่แห่งนี้ในการเพาะพันธุ์ ขยายพันธุ์ และเจริญเติบโตจนสามารถเป็นแหล่งอาหารโปรตีน ที่สำคัญของคนในชุมชนท้องถิ่น มาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน แต่ทุกวันนี้เกิดความเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศทั้งในแม่น้ำสาขาและแม่น้ำโขง ทำให้เราแทบไม่เห็นการอพยพของปลาในลักษณะแบบนี้ได้อีกแล้ว

ลักษณะของหินที่จมอยู่ใต้น้ำ ปลามากินสาหร่ายน้ำจืดที่ติดอยู่กับหิน จนเห็นร่องรอยปากของปลา

6.2 พืชพรรณที่หลากหลายในระบบนิเวศสัมพันธ์กับแม่น้ำ

สิ่งมีชีวิตในแม่น้ำหลายชนิดอาศัยกินพืชน้ำชนิดต่าง ๆ เช่น สาหร่าย และพืชพรรณอื่น ๆ ที่อยู่เกิดอยู่ใต้น้ำ นอกจากนี้ในช่วงฤดูฝน ปลาหลากหลายชนิด ต่างก็อาศัยพืชพรรณเหล่านั้น ในการพรางตัวหลบหนีจากสัตว์นักล่า ดังนั้นหากบริเวณใดที่มีพันธุ์ไม้น้ำที่อุดมสมบูรณ์ ที่นั่นก็จะมีแมลง และสิ่งมีชีวิตในน้ำที่เป็นอาหารของปลาอาศัยอยู่มากเช่นกัน ดังนั้นปลากินแมลง และหลบซ่อนอยู่ในพงไม้ริมน้ำริมชายฝั่งได้ รวมถึงปลาได้กินใบไม้และผลไม้ต่าง ๆ ที่ร่วงหล่นลงในแม่น้ำ

นอกจากนี้ถ้าหากริมฝั่งแม่น้ำปกคลุมไปด้วยพรรณพืช หรือต้นไม้หลากหลายชนิดหลายขนาด ก็จะสามารถช่วยทำให้อุณหภูมิของน้ำในแม่น้ำเย็นลง เหมาะสมกับการอยู่อาศัยของปลา อย่างไรก็ตาม เราจำเป็นต้องมีการหาข้อมูลทางวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ ที่เกี่ยวกับ ความสัมพันธ์ของปลา และพืชพรรณ หรือพืชน้ำชนิดต่างๆ ในลุ่มน้ำมูนและลุ่มน้ำโขงให้มากขึ้น และที่สำคัญในกิจกรรมการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ควรสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง โดยนำเอาทั้งภูมิปัญญาชาวบ้าน งานศึกษาวิจัย และผลการศึกษาทางวิทยาศาสตร์ มาใช้ประกอบกันในการสนทนาร่วมกันอย่างต่อเนื่อง

ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องที่สำคัญ ได้แก่ ตัวแทนจากชาวประมงพื้นบ้าน ตัวแทนจากชุมชน
ลุ่มน้ำ เกษตรกรผู้ใช้น้ำ ภาคประชาสังคม องค์กรพัฒนาเอกชน องค์กรบริหารส่วนตำบล
(อบต.) เจ้าหน้าที่กรมประมง กรมเจ้าท่า กรมชลประทาน นักวิชาการ และนักวิจัยด้านต่างๆ

การเปลี่ยนแปลงของลำน้ำสาขาของแม่น้ำมูล

ลำเซบาย เป็นลำน้ำสาขาของแม่น้ำมูล คนท้องถิ่นเล่าว่าเดิมทีลำเซบาย เป็นลำน้ำที่
แคบและลึกมีป่าริมฝั่งแม่น้ำหนาแน่นอุดมสมบูรณ์ แต่ลักษณะลำน้ำในปัจจุบันนี้กว้างขึ้นและ
ตื้นเขินขึ้นเรื่อย ๆ ทั้งนี้ต้นไม้มิมน้ำถูกตัดทำลายหายไปมากขึ้นเรื่อย ๆ เนื่องจากการพัฒนา
พื้นที่เกษตรกรรม ไม่ใช่เฉพาะลำเซบายเท่านั้น แต่ตั้งลุ่มแม่น้ำมูลมีการสร้างเขื่อน และสร้าง
ฝายหลายแห่งตลอดลำน้ำในช่วงระยะเวลา 20 ปีที่ผ่านมา นอกจากนี้ปัจจุบันพบว่ามีกร
ทำเขื่อนกันตลิ่งพังตามตลิ่งฝั่งลำน้ำเป็นช่วงๆ โดยมีการปรับสภาพริมฝั่งและสร้างเขื่อน
คอนกรีต ซึ่งสามารถพบเห็นได้ทั่วไป ทำให้ต้นไม้มิมน้ำถูกตัดทำลาย และสภาพริมฝั่งน้ำตาม
ธรรมชาติก็ถูกทำลายไปด้วย เป็นเรื่องที่น่าเสียดายเป็นอย่างมาก

ลำเซบายเมื่อ 20 ปีก่อน

ลำเซบาย

6.3 ความสำคัญของป่าริมฝั่งแม่น้ำ

ต้นไม้มิริมฝั่งน้ำทำหน้าที่สำคัญในการให้ร่มเงา และช่วยรักษาอุณหภูมิของแม่น้ำให้ต่ำ (น้ำเย็นไม่ร้อน) จากกรณีศึกษาในอเมริกาเหนือ อังกฤษ และญี่ปุ่น พบว่าปลาแซลมอนที่ชอบอาศัยอยู่ในน้ำเย็น แต่ปลามีจำนวนลดลง สาเหตุอันหนึ่งก็คือ การเปลี่ยนอุณหภูมิของแม่น้ำ อีกเรื่องหนึ่งก็คือ เนื่องจากป่าที่อยู่ชายฝั่งแม่น้ำหายไป เพราะต้นไม้มิริมฝั่งมีส่วนสำคัญต่อห่วงโซ่อาหารของสัตว์น้ำในแม่น้ำ เพราะใบไม้ร่วงจะเป็นอาหารของแมลง เมื่อแมลงมากินใบไม้ปลาก็ได้อาศัยกินแมลงเหล่านั้น ดังนั้น เมื่อต้นไม้มิริมฝั่งน้ำหายไปจากฝั่งแม่น้ำทำให้อุณหภูมิของน้ำในแม่น้ำสูงขึ้น (ร้อน) และปริมาณใบไม้ที่ร่วงลงในลำน้ำก็ลดลง แสงแดดสามารถส่องลงไปใต้น้ำมากขึ้น ทำให้สาหร่ายในน้ำบางชนิดเจริญเติบโตได้ดี เพิ่มปริมาณมากขึ้น เพราะได้รับแสงแดด อีกทั้งแมลงที่ชอบกินใบไม้ร่วงแตกต่างจากแมลงที่ชอบกินสาหร่าย ฉะนั้นเมื่อต้นไม้มิริมฝั่งน้ำหายไป ไม่ใช่แค่เรื่องต้นไม้ แต่ส่งผลต่อห่วงโซ่อาหารของสิ่งมีชีวิตสัตว์น้ำในแม่น้ำนั้นด้วย เหล่าแมลงที่อาศัยอยู่ในน้ำอาจจะเปลี่ยนไปด้วยและย่อมส่งผลกระทบต่อปลาที่กินแมลงเหล่านั้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

ปัจจุบันนี้ยังไม่มีการศึกษาเพื่อค้นหาผลกระทบที่แท้จริงจากการที่ต้นไม้มิริมฝั่งแม่น้ำในลุ่มน้ำโขงหายไป ซึ่งในเรื่องนี้ยังมีประเด็นให้ศึกษาในรายละเอียด...อีกมาก

ความสัมพันธ์ระหว่างพืชพันธุ์และปลา

ธรรมชาติน้ำในแม่น้ำโขงสายหลักจะมีสีขุ่น ส่วนแม่น้ำสาขารวมทั้งแม่น้ำมูนจะมีความขุ่นในช่วงฤดูฝน และในช่วงที่ไม่มีฝนน้ำจะใสขึ้น และระดับน้ำในแม่น้ำก็ลดลงไปด้วยเพราะขาดฝน เมื่อฤดูแล้งน้ำใสขึ้นขณะที่ปริมาณน้ำมีน้อย แสงแดดสามารถส่องถึงพื้นดินใต้ท้องน้ำได้ง่ายขึ้น ทำให้สาหร่ายและพืชน้ำจืดจำนวนมากเติบโตได้ดีในลุ่มน้ำมูนในช่วงฤดูแล้ง และสาหร่ายและพืชน้ำเหล่านี้ก็จะเป็อาหารของปลา รวมทั้งยังเป็นแหล่งหลบภัยของปลาอีกด้วย ยิ่งไปกว่านั้น หากยังมีพืชน้ำมาก ก็ยังมีแมลงหรือสิ่งมีชีวิตมาอาศัยอยู่ในน้ำมากขึ้น ปริมาณอาหารของปลาก็เพิ่มขึ้นด้วย

ป่าทามในฤดูฝน

ในบริเวณลุ่มน้ำมูนตอนกลางและแม่น้ำชี มีสภาพนิเวศเป็น กุด, หนอง ต่างก็เป็นส่วนประกอบในระบบนิเวศแหล่งน้ำเหล่านี้เกิดขึ้นจากแม่น้ำเปลี่ยนทิศและน้ำขังอยู่ที่ต่ำ หรือว่าการที่กระแสน้ำในแม่น้ำ ที่หลากท่วมในฤดูฝนลดลงและเหลือขังอยู่ในจุดต่าง ๆ พืชพรรณต่าง ๆ จำนวนมากเจริญเติบโตได้ดีตลอดทั้งปีในบริเวณ “กุด” และ “หนอง” ลักษณะเช่นนี้เป็นสภาพ

แวดล้อมทางธรรมชาติที่เอื้อต่อการการเจริญเติบโตของ *ลูกปลาวัยอ่อน* เป็นอย่างมาก

บริเวณป่าบนพื้นที่ราบลุ่มน้ำท่วมถึง หรือ “ป่าทาม” ต้นไม้สามารถปรับตัวให้อยู่รอดได้ตามแหล่งน้ำต่าง ๆ ในฤดูแล้ง และสามารถแทงยอดขึ้นต้นเหนือน้ำ หรือยืนต้นอยู่รอดได้ แม้น้ำจะท่วมขังนานหลายเดือน ในช่วงหน้าฤดูฝนแต่ไม่ตาย (ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะของพืชทาม) ใบและผลของต้นไม้ในป่าทาม จะกลายเป็นอาหารของปลา นอกจากนี้ในฤดูฝน เมื่อน้ำไหลหลากเข้าท่วมบริเวณป่าทาม ทำให้เกิดสภาวะน้ำท่วมขัง แผลงตอนที่อยู่ใต้นดินจำนวนมากจะเติบโตในน้ำช่วงนั้น และก็กลายเป็นอาหารของปลา นอกจากนี้พืชพรรณและต้นไม้ที่อยู่ใต้น้ำในบริเวณป่าทามที่น้ำท่วมหลากถึงจะทำหน้าที่เป็นแหล่งหลบภัยและเจริญเติบโตของปลาได้ด้วย หลายแห่งเป็นที่ที่ลูกปลาตัวเล็กตัวน้อยใช้หลบภัยจากปลาใหญ่ได้อีกด้วย

6.4 ความผันผวนของระดับน้ำซึ่งไม่เป็นไปตามธรรมชาติกับการเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศแม่น้ำ

การสร้างเขื่อนขนาดใหญ่ ขนาดกลาง และขนาดเล็กบนแม่น้ำสายต่าง เพื่อประโยชน์ในด้านการบริหารจัดการน้ำ และใช้น้ำเพื่อการอุปโภคบริโภค การเกษตร และการผลิตกระแสไฟฟ้า ทำให้เกิดการผันผวนของระดับน้ำ ที่ไม่เป็นไปตามธรรมชาติ และการจัดการน้ำเช่นนี้เอง ทำให้เกิดความผันผวนของระดับน้ำตามธรรมชาติ ปลาจำนวนมากวางไข่ในช่วงฤดูฝนทั้งในแม่น้ำโขงและแม่น้ำมูล ปลาบางชนิดสามารถปรับตัว และวางไข่ได้ทั้ง ๆ ที่ระดับน้ำในแม่น้ำผันผวนปีละหลายครั้ง ในขณะที่ปลาบางชนิดไม่สามารถทำเช่นนั้นได้ จากแนวคิดนี้จึงอาจสันนิษฐานได้ว่า ปลาที่ไม่สามารถปรับตัวได้ก็จะวางไข่ไม่ได้ เป็นเหตุให้ปลาเหล่านั้นลดจำนวนลง และอาจจะถึงขั้นสูญพันธุ์ไปในอนาคต

ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียที่สำคัญ ได้แก่ ชาวประมงพื้นบ้าน ชุมชนท้องถิ่นที่อาศัยอยู่บริเวณลุ่มน้ำ เกษตรกรผู้ใช้น้ำ องค์กรบริหารส่วนตำบล (อบต.) กรมเจ้าท่า กรมประมง การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย (กฟผ.) นักวิชาการ และนักวิจัย

สิ่งเร้า หรือกระตุ้น (Trigger) ให้เกิดการอพยพและการวางไข่ของปลาในลำน้ำมูล

ชนิดพันธุ์ปลาที่พบในลุ่มแม่น้ำมูลเกือบทั้งหมดเป็นชนิดพันธุ์เดียวกันที่พบในแม่น้ำโขงประเทศกัมพูชาและลาว ตามข้อมูลของคณะกรรมการลุ่มน้ำโขง (MRC) ซึ่งมีงานศึกษาที่ระบุว่าสิ่งเร้า หรือสิ่งกระตุ้น ที่ส่งผลให้เกิดการอพยพของปลามีดังนี้

- 1) ฝนท่าแรก (ฝนหัวแรก) ที่ตกหนักมากพอในต้นฤดูฝน
- 2) ระดับน้ำที่เพิ่มสูงขึ้นอย่างรวดเร็วในฤดูฝน
- 3) การเปลี่ยนแปลงสีของน้ำในแม่น้ำ (ความขุ่นของน้ำ)

ข้อมูลปัจจัยที่ทำให้เกิดการอพยพของปลาข้างต้นนี้ ตรงกับข้อมูลจากการศึกษาสำรวจของเรา ได้สัมภาษณ์ผู้คนที่อาศัยอยู่ในลุ่มน้ำมูล และลุ่มแม่น้ำชี ซึ่งคนท้องถิ่นระบุว่าน้ำใน

แม่น้ำจะมีสีขุ่นขึ้น ในต้นฤดูฝน ระดับน้ำเริ่มสูงขึ้นอย่างรวดเร็ว และน้ำฝนจะพัดพาเอา ตะกอนดินโคลนลงสู่แม่น้ำ จนแม่น้ำมีความขุ่นขึ้นเป็นสีแดง คนหาปลาตามลุ่มน้ำมูนและแม่น้ำสาขาเรียกช่วงเวลานี้ว่าเป็น “ฤดูน้ำแดง” ซึ่งถือเป็นฤดูกาลที่ปลาเริ่มอพยพนั่นเอง ทั้งนี้ชาวประมงที่บริเวณปากแม่น้ำมูน ระบุว่า มีปลาขนาดเล็กบางชนิดเริ่มมีการอพยพก่อนฤดูฝนจะมาถึง เช่น ปลาสร้อย ปลาหมอ เป็นต้น

นอกจากนี้คนท้องถิ่นลุ่มน้ำมูนตอนล่าง ระบุว่า อุณหภูมิที่เปลี่ยนแปลงจะส่งผลกระทบต่อ การอพยพของปลาด้วยเช่นกัน โดยเฉพาะปลาที่ว่ายจากแม่น้ำสาขากลับคืนสู่แม่น้ำโขง ปลาเหล่านี้ มีสัญชาตญาณ หรือเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมไปตามวัฏจักร การเปลี่ยนแปลงของฤดูกาล นับจากระดับน้ำที่สูงขึ้นในช่วงต้นฤดูฝน ปริมาณน้ำที่ไหลลงสู่แม่น้ำโขง ดังนั้นความเปลี่ยนแปลงหรือความผันผวนของระดับน้ำย่อมส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศของปลา

6.5 ศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับนิเวศวิทยาของปลา

บริเวณน้ำตื้นในแม่น้ำอาจจะมองเห็นปลาตัวใส ๆ ตัวเล็กๆ ที่อาศัยอยู่ในความลึกไม่เกิน 10 เซนติเมตร มันอาจจะปลุกปลาหรือปลาวัยอ่อนของปลาขนาดใหญ่ก็ได้ มีข้อมูลที่ยังไม่ได้ศึกษาอีกมาก เกี่ยวกับธรรมชาติของปลาในลุ่มน้ำมูน ซึ่งรวมถึงข้อมูลเกี่ยวกับพื้นที่ สำหรับการวางไข่ของปลา พื้นที่ที่ปลุกปลาวัยอ่อนฟักตัว และเจริญเติบโต รวมทั้งแหล่งที่อยู่ของปลาตลอดช่วงชีวิตของมัน ถึงแม้ว่ากรมประมงจะออกกฎหมายห้ามจับปลาในช่วงฤดูวางไข่ (ฤดูน้ำแดง) แต่ชาวบ้านก็ยังต้องจับปลาเพื่อการดำรงชีพ ข้อมูลพื้นฐานเพิ่มเติมเกี่ยวกับพฤติกรรม และถิ่นที่อยู่ของปลา ซึ่งเป็นสิ่งที่จำเป็นมาก เพื่อจะได้มีการรักษาหรือกั้นไว้ในอนาคตจะอนุญาตให้ใช้อุปกรณ์จับปลาชนิดไหนได้บ้าง และที่ให้จับบริเวณที่ไหนได้บ้าง ที่ห้ามจับปลาในเวลาที่กำหนด เพื่อให้ปลาได้วางไข่ อาจจะไม่ได้หมายความว่ารวมไปถึง การห้ามจับปลาในทุกพื้นที่บนน้ำ ก็อาจจะเป็นไปได้ หากเรารู้ถึงแหล่งที่วางไข่และการอนุบาลปลาวัยอ่อนของปลาอย่างแท้จริง

ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียที่สำคัญ ได้แก่ ชาวประมงพื้นบ้าน ชุมชนท้องถิ่นที่อาศัยอยู่บริเวณลุ่มน้ำ องค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) กรมประมง และสถาบันวิชาการ มหาวิทยาลัยในภาคอีสานของประเทศไทย

ปลากินอะไรเป็นอาหารบ้าง

นอกจากปลาที่กินพืชเป็นอาหาร และกินเนื้อเป็นอาหารแล้ว บางชนิดก็กินแมลง หรือ ไข่เดือนแล้ว ยังมีปลากินหอยอย่างเดียว เช่น ปลาหนุ

ปลาบางชนิดก็เปลี่ยนอาหารกินตามฤดูกาล อย่างไรก็ตามข้อมูลเรื่องนี้ยังไม่ค่อยมีมากนัก จากการสัมภาษณ์ จึงได้ข้อมูลอาหารปลาบางชนิดดังต่อไปนี้

อาหารของปลา	ชนิดปลาที่กินอาหาร
พืช (เตา หรือ ตะไคร่น้ำ)	ปลา (บัก) แแป ปลาจีน ปลาแซ่ ปลาแขยง ปลากรม ปลาปาก ปลาสร้อย ปลาตะเพียน
พืช แมลง	ปลาเค็ง ปลาขาวมณี ปลาคุยลามา ปลาสูด ปลาอีไท
แหน หอย	ปลาฮากกล้วย (ปลารากกล้วย)
กุ้ง ปลา หอย พืช	ปลาบึก ปลาเค้า ปลาขบ ปลานกเขา ปลาชวย
ปลวก หมากไม้ ปลาเล็ก ไล่เดือน หอย	ปลาปิ้ง
หอย กุ้ง ปลาเล็ก	ปลาบู่, ปลานาง, ปลาดองกาย
หอย	ปลาหนู

คอลัมน์: ปลาในทาม หาด้วยาก

จากการเก็บข้อมูลเรื่องปลาในกลุ่มน้ำมูนร่วมกับนักศึกษาชาวญีปุ่น เราพยายามจับลูกปลาพันธุ์ต่างๆ ที่คาดว่าจะอาศัยอยู่ใน “ทาม” โดยส่องไฟเข้าไปตอนกลางคืน หรือวางตาข่ายดักปลาไว้ตามต้นไม้ใน ทาม ปรากฏว่าวิธีนี้ใช้ไม่ได้ผล แต่เมื่อเวลาประมาณหนึ่งทุ่ม คนหาปลาในแม่น้ำก็สามารถจับลูกปลาจนได้โดยการทดลองใช้ “ซ็อน” หรืออวนตาถี่ผูกติดกับหัวเรือแล้วร่น (ดัน) ไปในแม่น้ำ

ลูกปลายอน

ภาพการสำรวจ

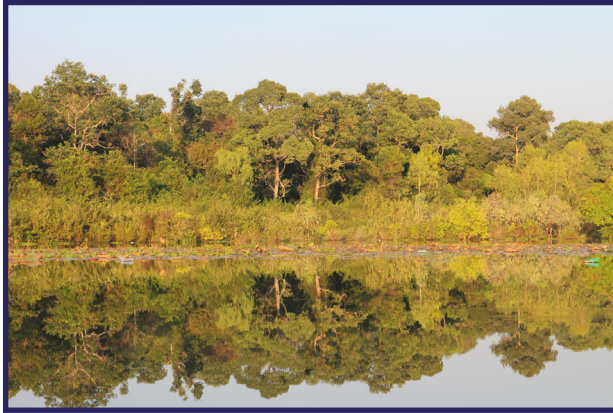
6.6 มารู้อักกิจกรรมดีๆ ของชุมชน

ปัจจุบันนี้ หลายหมู่บ้านในลุ่มน้ำมูน มีเขตห้ามจับปลาที่เรียกว่า “วังปลา” หรือเรียกอย่างเป็นทางการว่า “แหล่งอนุรักษ์และสงวนพันธุ์สัตว์น้ำ”

การส่งเสริม หรือกระตุ้นให้ลดปริมาณการจับปลา เป็นสิ่งจำเป็นเพื่อไม่ให้เกิดการจับปลามากเกินไป ในหมู่บ้านต่าง ๆ ที่ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำมูน จะมี เขตอนุรักษ์วังปลา หลายแห่ง เช่น พื้นที่บริเวณหน้าวัด และวังปลาใกล้ป่าที่เป็นแหล่งความเชื่อทางวัฒนธรรมที่ศักดิ์สิทธิ์ เช่น ป่าดอนปู่ตา เป็นต้น ชาวบ้านจะกำหนดให้เป็นเขตอนุรักษ์ วังปลา เพราะชาวบ้านมีความเชื่อที่เข้มแข็งมักจะระมัดระวังไม่ล่วงล้ำพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของชุมชน ซึ่งนับเป็นการใช้ความเชื่อในชุมชนสำหรับดำเนินกิจกรรมอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติที่มีประสิทธิภาพมาก บางหมู่บ้านห้ามจับปลาใน กุด ตลอดทั้งปี แต่ก็จะมีการนำปลามาใช้เพื่อประโยชน์ส่วนรวมของชุมชน เช่น มีพิธีกรรมสำคัญๆ ต่างๆ ร่วมกัน ก็จะประชาคมหมู่บ้านและอนุญาตให้สามารถจับปลาในพื้นที่วังปลาได้เพียงปีละครั้งเท่านั้น ในช่วงนั้นจะมีข้อตกลงกันว่า จะเก็บค่าธรรมเนียมการจับปลา และนำรายได้ที่ได้ไปใช้ในกิจกรรมสาธารณะของหมู่บ้าน เราควรจะต้องส่งเสริมให้มีสถานที่อนุรักษ์พันธุ์ปลาที่มีความยืดหยุ่นและตอบสนองความต้องการของชุมชนที่แบบนี้ให้มากขึ้น และมีการแลกเปลี่ยนความรู้ระหว่างชุมชนที่มีประสบการณ์ กับชุมชนที่ต้องการริเริ่มกิจกรรมดังกล่าวให้มากขึ้น

การทำปลาในกุด

วังปลา บ.เพี้ยมาต หรือวังปลา ดงภูแดง
อยู่หน้าศาลเจ้าพ่อพระเกศ และเจ้าพ่อราช

จากประสบการณ์การ
จัดตั้งเขตอนุรักษ์วังปลา หรือ
ห้ามจับปลาได้สองปี หลาย
พื้นที่ก็เห็นผลดีที่เกิดขึ้น ปลา
เริ่มมีจำนวนมากขึ้น ทั้งนี้ยัง
ไม่มีข้อมูลสนับสนุนทาง
วิทยาศาสตร์ เกี่ยวกับ
ประสบการณ์ของชาวบ้านที่
ตั้งเขตอนุรักษ์ วังปลา ขึ้นมา
ว่าเป็นการเพิ่มจำนวนปลาได้
จริงหรือไม่ นักวิจัยและกรม
ประมง ควรจะเก็บข้อมูลเชิง
ปริมาณ ตั้งแต่เริ่มต้นและต่อ

เนื่องไปเรื่อย ๆ รวมถึงเก็บบันทึกเกี่ยวกับพันธุ์ปลาที่เจริญเติบโตในเขตพื้นที่วังปลาด้วย

ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียที่สำคัญ ได้แก่ ชาวประมงพื้นบ้าน ชุมชนท้องถิ่นที่อาศัยอยู่บริเวณ
ลุ่มน้ำ เกษตรกรผู้ใช้น้ำ กลุ่มชาวประมง องค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) กรมประมง เจ้า
หน้าที่ นักวิชาการ และนักวิจัย

วังปลาบ้านหนองโอง

ตำบล โนนสัง อำเภอกันทรารมย์ จังหวัดศรีสะเกษ

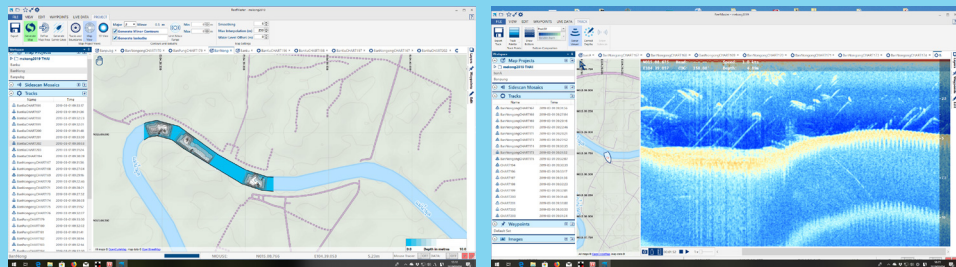
หมู่บ้านนี้มีประมาณ 100 หลังคาเรือน เกือบทุกครัวเรือนหาปลาในแม่น้ำมูล แต่หลังจากมีการสร้างเขื่อนห้วยน้ำ ทำให้แม่น้ำมูลบริเวณข้างหมู่บ้านลึกมาก ทำให้ผู้หญิงไม่ค่อยลงไป
หาปลาแม่น้ำมูล เพราะกลัวอันตรายจากความลึกของน้ำ และหลังสร้างเขื่อนชาวบ้านรู้สึกว่
ปลาหายากมากขึ้น จึงได้หารือกันในการจัดทำวังปลาบริเวณหน้าวัดหนองโอง และได้มีการ
แต่งตั้งคณะกรรมการขึ้นมาดูแล โดยร่วมกันออกกฎระเบียบ ในการดูแลวังปลาแห่งนี้ ใคร
ฝ่าฝืนเข้ามาจับปลาในเขตพื้นที่วังปลาก็จะถูกปรับ ซึ่งในช่วงระยะแรกๆ ก็ไม่ได้รับความร่วม
มือจากชาวบ้านในชุมชนเท่าที่ควร แต่ปัจจุบันพอจัดทำวังปลาผ่านมาระยะหนึ่ง ชาวบ้านทุก
คนก็เห็นด้วย จึงไม่มีใครทำผิดกฎระเบียบ ซึ่งส่วนหนึ่งสาเหตุอาจจะมาจาก การที่ชาวบ้าน
เกรงใจพระสงฆ์ ที่ดูแลตลอดเวลาเพราะติดกับทำน้ำของวัด

ผู้ใหญ่บ้านมีแนวคิดที่ว่า อยากรจะฟื้นฟูสภาพห้วยที่เคยเชื่อมต่อกับแม่น้ำมูล เพื่อให้
ปลาสามารถอพยพกลับมาวางไข่ในบริเวณห้วยของหมู่บ้านได้อีกครั้งหนึ่ง

คอลัมน์: สำรวจปลาด้วยเครื่องโซนาร์

การสำรวจด้วยเครื่องโซนาร์ ที่วังปลาในหมู่บ้านหนองโอง และอีก 3 แห่ง เพื่อค้นหาว่าปลา อยู่ที่ไหนบ้าง ที่วังปลาหมู่บ้านหนองโอง พบว่ามีปลาอยู่ใกล้ผิวน้ำ และลึกประมาณ 5 เมตร ส่วนกุดเวียงคำ ระดับน้ำลึกประมาณ 2 เมตรไม่มีปลาให้เห็น เพราะมีพืชน้ำหนาแน่น นอกจากนี้ คณะสำรวจยังได้ไปวังใหญ่ที่แม่น้ำมูน ซึ่งเป็นช่วงที่น้ำมีความลึก ช่วงบริเวณใกล้สบเสียว (แม่น้ำมูนกับลำน้ำเสียวมาบรรจบกัน) สภาพพื้นที่ตรงนั้นกลายเป็นอ่างเก็บน้ำของเขื่อนราชสีไศลแล้ว พบว่าปลาตัวเล็ก ๆ รวมตัวกันที่ความลึกประมาณ 2.5 เมตร และปลาขนาดใหญ่รวมกันที่ความลึกประมาณ 5 เมตร ถึงแม้ว่าน้ำจะกว้างมากขึ้นจากการกักเก็บน้ำของเขื่อน แต่ฝูงปลาก็มักจะอาศัยอยู่ในร่องน้ำเก่าของแม่น้ำมูนเป็นหลัก

เครื่องโซนาร์สามารถวัดความลึกของระดับน้ำได้ หมู่บ้านที่กำลังจะจัดตั้งวังปลา อาจขอ ความร่วมมือจากนักวิจัยที่มีเครื่องมือแบบนี้ มาใช้ในการสำรวจทั้งก่อนและหลังการจัดทำวังปลา เครื่องนี้ไม่สามารถชี้วัดความหนาแน่นของจำนวนพันธุ์ปลาได้ แต่ได้รู้ว่า ปลามักจะอยู่ที่ไหน อย่างเป็นวิทยาศาสตร์มากขึ้น

6.7 เล่าเรื่องปลาให้เด็กๆ ฟัง

เมื่อหมู่บ้านมีการพัฒนาสิ่งที่เป็นอาหารการกินของชาวบ้านก็เปลี่ยนแปลงไปมาก การพัฒนาแม่น้ำทำให้ปลาและสิ่งมีชีวิตในน้ำลดลง คนรุ่นหนุ่มสาวที่เคยจับปลา และเก็บหาอาหารจากแม่น้ำ ก็มีจำนวนเพียงไม่กี่คน โดยเฉพาะเด็ก ๆ หรือคนรุ่นใหม่ แทบจะไม่มีโอกาส ได้กินปลาธรรมชาติที่หาได้ในท้องถิ่นเลย ด้วยเหตุที่คนหนุ่มสาวไม่ค่อยที่จะสนใจเรื่องแม่น้ำและปลาเหมือนเดิมแล้ว เนื่องจากสภาพทางกายภาพและระบบนิเวศที่เปลี่ยนแปลงไปเป็นอย่างมาก เมื่อก่อน เด็กๆ มีโอกาสเรียนรู้เรื่องราวของชุมชนใน “ชั่วโมงหลักสูตรท้องถิ่น” ที่โรงเรียน แต่ตอนนี้วิชานี้ถูกยกเลิกไปแล้ว โรงเรียนและหน่วยราชการท้องถิ่นควรต้องทำงานร่วมกัน เพื่อให้การศึกษาแก่เด็กในเรื่องสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติของชุมชน และภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่จะนำไปสู่การเรียนรู้ในการใช้ประโยชน์จากธรรมชาติที่มีอยู่ในท้องถิ่น อย่างเหมาะสมและ

ยั่งยืน การให้การศึกษามีประสิทธิภาพนี้ สามารถพัฒนาได้โดยขอความช่วยเหลือจากองค์กรพัฒนาเอกชน(NGO) กลุ่มกิจกรรมต่าง ๆ และมหาวิทยาลัย

ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียที่สำคัญ ได้แก่ ชุมชนท้องถิ่นที่อาศัยอยู่บริเวณลุ่มน้ำ คณะครูในโรงเรียนประถมศึกษาและมัธยมศึกษา ผู้ใหญ่บ้าน กลุ่มชาวประมง องค์กรบริหารส่วนตำบล (อบต.) นักวิจัย และมหาวิทยาลัยในภาคอีสานของประเทศไทย

กิจกรรมของเด็กที่บ้านขาม

เราได้จัดกิจกรรมเวิร์กช็อปเป็นเวลา 2 วันกับกลุ่มนิเวศเกษตรศิลป์ ที่ทำกิจกรรมกับนักเรียน ที่โรงเรียนบ้านขาม เพื่อเรียนรู้เกี่ยวกับปลาในท้องถิ่น ผ่านเกม และเข้าไปในหมู่บ้านเพื่อสัมภาษณ์ผู้ใหญ่ที่หาปลา ส่วนนักเรียนก็จัดทำแผนที่ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของหมู่บ้าน

สำหรับคู่มือทำกิจกรรมด้านสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่น
คุณสามารถดาวน์โหลดได้จากไซต์ ของแม่โขงวอทช์

Mekong Watch

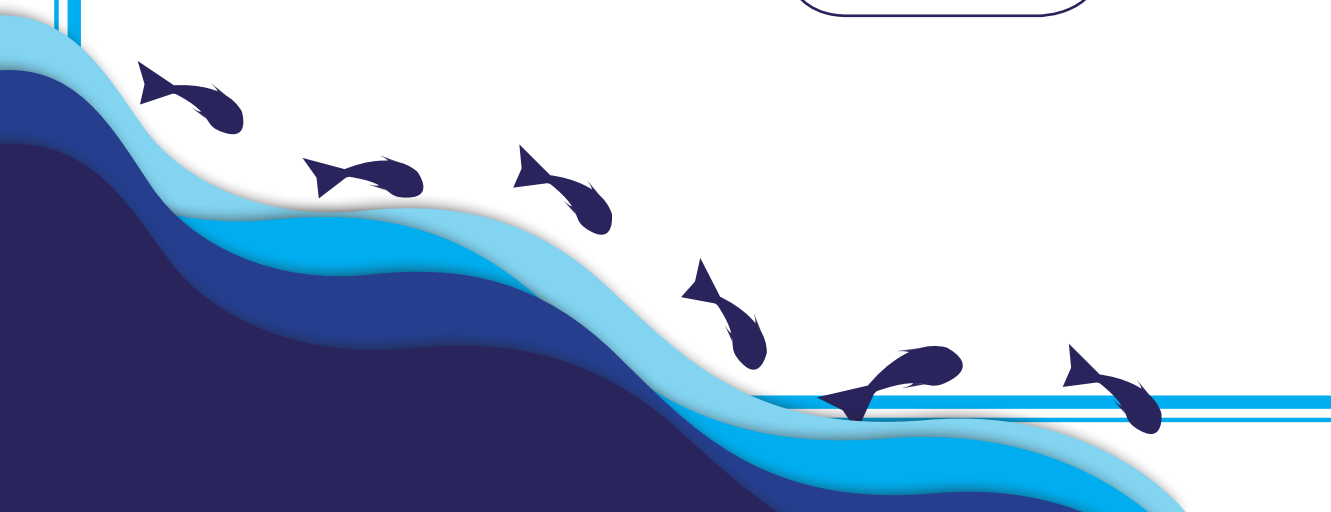
คู่มือสิ่งแวดล้อมศึกษา นิทานธรรมชาติ : เล่าความรู้ สืบต่อกัน
ไป

http://www.mekongwatch.org/PDF/PeopleStory_Thai.pdf

ธรรมชาตินิทาน - คู่มือสิ่งแวดล้อมศึกษาโดยใช้เรื่องเล่าของ
ท้องถิ่น

(NATURE TALES - A Handbook of Environmental
Education through People's Stories)

http://www.mekongwatch.org/PDF/Handbook_Thai_PeopleStory.pdf

ขอขอบคุณ :

หนังสือเล่มเล็กเล่มนี้ทำขึ้นมาได้จากการความร่วมมือหลายท่านที่ให้ข้อมูล และตั้ง
ขอโทษที่ไม่สามารถเอ่ยนามของทุกท่านได้

ขอบคุณ

คุณปัญญา คำลาภ
นายกสมาคมชุมชนประมงน้ำจืด
ภาคอีสาน (ศรีสะเกษ) ที่ปรึกษาโครงการ

น.ส.วรรณภา วงษ์พินิจ
ผู้ช่วยเก็บข้อมูลภาคสนาม

แม่สมบุญ วังผือ (ชาวบ้านราชไศล)
ได้แนะนำและให้ข้อมูล

พ่อประพันธ์ ภาชู (ชาวบ้านราชไศล)
ช่วยเหลือในการลงพื้นที่สำรวจ

กลุ่มอนุรักษ์ลุ่มน้ำชีตอนล่าง กลุ่มอนุรักษ์ลำเซบาย เวลาลงพื้นที่ได้รับความร่วมมือ
เป็นอย่างดี

อดีตศาสตราจารย์ อากิฮิสะ อิวาตะ มหาวิทยาลัยเกียวโต ให้คำแนะนำเกี่ยวกับเนื้อหา
แก่พวกเรา

นอกจากนี้เราลงพื้นที่ส่วนหนึ่งได้รับการสนับสนุนโดย Oxfam และ Critical Ecosystem
Partnership Fund (CEPF), Center for Social Development Studies (CSDS)
ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย สองปีของการทำงานภาคสนาม และ การผลิตหนังสือเล่มเล็ก
นี้และกิจกรรมของโรงเรียน ได้รับการสนับสนุนจาก Japan Trust for Global Environment
เรา Mekong Watch ขอขอบคุณทุกท่าน

